

The Structure of Power and forms of Interaction between the State and the Ethnicities in Iran: Traditional, Constitutional, and Pahlavi Periods

Vahid Sinaee*

Associate Professor, Department of
Political Science, Ferdowsi University of
Mashhad, Mashhad, Iran.

Yones Irandegani

PhD Student, Department of Political
Science, Ferdowsi University of
Mashhad, Mashhad, Iran.

Extended Abstract

Introduction

The principal objective of this article is to examine the forms of interaction between the state and ethnic groups under different structure of power during the traditional, constitutional and Pahlavi eras. The question of ethnic participation in government affairs has been an important topic

* Corresponding Author: Sinaee@um.ac.ir

How to Cite: Sinaee, V. and Irandegani, Y. (2025). Review the Structure of power and forms of interaction between the State and the Ethnicities in Iran, the traditional, constitutional, and Pahlavi period. *State Studies*, 11(44), 289 - 344. doi: [10.22054/tssq.2026.74017.1417](https://doi.org/10.22054/tssq.2026.74017.1417)

in different historical periods of Iran. Attention to the historical background and the prevailing socio-political context demonstrates that ethnic groups, as rational actors, have historically defined their patterns of political interaction with the state by assessing the existing conditions and the available structures of political opportunity. The type of relationship between ethnicities and the state should not be understood as an inherent or fixed condition; rather it is shaped by the perceptions and strategic calculations of ethnic actors in response to the prevailing power structure and to the state's policies and practices regarding ethnic demands. In the present study, by considering issues of this kind, the forms of interaction between the state and ethnicities during the traditional, constitutional, and Pahlavi periods are examined. These patterns of interaction range along a spectrum that extends from cooperation and competition to open conflict.

Methodology

This research adopts a qualitative approach of the historical explanatory type. The historical explanatory method is based on the premise that the study of social phenomena requires the systematic use of historical data. Accordingly, historical evidence concerning the relations between the state and ethnic groups in Iran is collected and analyzed. By organizing and connecting these data within a continuous analytical process, the study extracts and derives propositions and concepts that enable the explanation and interpretation of the patterns of interaction between the state and ethnic groups during the

historical periods under examination.

Findings and Discussion

In traditional Iran, there was no centralized power, but in those diverse powers in the field of governance balanced each other in a specific logic and order. As a result of the coexistence of these diverse powers, adjustments were continually made within a balanced relationship, preventing any single power from fully dominating the others. Through the continuity of this process, relations between the state and the ethnicities were organized around the exchange of land and resources for the mobilization of power in the forms of military recruitment and taxation. This arrangement stabilized and reproduced a dispersed configuration of power in Iran.

The logical foundations of the *mulūk al-ṭawā'ifī* power structure, namely the exchange of power resources between the central state and the centers of authority, were, in a sense, formalized after the Constitutional Revolution through the approval of the Law of State and Provincial Associations. This legal mechanism created the possibility of recognizing ethnic groups' demands for participation in the structure of power. Accordingly, under the political opportunity structure, the pattern of "cooperation" became more prominent in state-ethnicity relations than the patterns of "competition" and, especially, "conflict".

During the Pahlavi era, the absolutist and centralizing structure of state power gave priority to security-oriented and ethnically homogenizing policies over the political, cultural, and

economic demands of ethnic groups. As a result, there was limited capacity within the state structure to recognize or accommodate ethnic demands for participation in power. Consequently, within the political opportunity structure of the Pahlavi period, the pattern of conflict became more prominent in state-ethnicity relations than the patterns of competition and, especially, cooperation.

Conclusion

A comparative review of the indicators of ethnic mobilization in the Constitutional and Pahlavi periods shows that, during the Constitutional era, ethnic mobilizations were primarily characterized by forms of local-traditional autonomy within the *mulūk al-ṭawā'if* structure of power. In other words, ethnic mobilizations in the *Mamālek-e Maḥrūse* were not grounded in modern forms of ethnic identity, value-based claims, or territorial legitimation. By contrast, during the Pahlavi era, ethnic mobilizations increasingly took violent forms and appeared as divergent autonomist movements. In explaining this transformation, two factors must be emphasized. On the one hand, attention should be paid to the growing role of identity-based values in shaping the political behavior of individuals and social groups. On the other hand, the authoritarian and centralized structure of the Pahlavi state must be considered, since it restricted institutional opportunities for articulating and pursuing ethnic demands within the political system.

Due to the discourse of modern archaism that underpinned the ethnic policy of the ideological Pahlavi state, the political opportunity structure of the Pahlavi era was, on the whole, characterized by a closed nature.

The closed and ideological intersubjective space created by the non-democratic political opportunity structure of the Pahlavi state generated, in the perceptions and imaginaries of ethnic elites, a form of constructed pessimism. This condition contributed to the emergence of ethnic movements seeking autonomy or even separatism, movements that were increasingly framed in terms of value-based and identity-oriented claims.

On the one hand, the ideological ethnic policy of the modern Pahlavi State, which was rooted in archaic nationalism, targeted the identity and cultural foundations of the ethnic groups. On the other hand, ethnic groups experienced dissatisfaction arising from unequal treatment and from the state's failure to fulfill their desires, related to the preservation of their valued identity. Together, these dynamics played a fundamental role in shaping ethnic strategies, which increasingly took the form of nationalism and ethnic movements, seeking to pursue their demands from the state. These strategies, in turn, shaped the type of interaction between the state and the ethnic groups. The greater the recognition of such values within the national framework, the more likely group loyalties are to shift from local affiliations toward broader national identification and conversely when such recognition is absent. From these premises, it can be concluded that from the modern Pahlavi State onwards, the nature of the

state's ethnic policy, across its political, cultural and economic dimension, played a decisive role in shaping the specific strategies adopted by the ethnic movements in pursuing their demands. Consequently, it also determined the type of relationship between the state and the ethnic groups.

Keywords: Ethnic groups, State, traditional, Constitutionalism, Cooperation, Pahlavi, Conflict.

بررسی ساخت قدرت و اشکال تعامل دولت و اقوام در ایران؛ دوره سنتی، مشروطه و پهلوی

دانشیار علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

و حید سینائی *

دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

یونس ایرنگانی

چکیده

هدف اصلی این مقاله، شناخت اشکال تعامل دولت و اقوام ذیل وضعیت‌های مختلف ساخت قدرت در دوران سنتی، مشروطه و پهلوی است. روش پژوهش، کیفی از نوع تبیینی-تاریخی است و از چارچوب نظری ساختار فرصت سیاسی برای تبیین پویایی‌های روابط دولت و اقوام ذیل ساخت‌های قدرت در پیشا مشروطه، مشروطه و پهلوی استفاده شده است. در دوره سنتی (پیشا مشروطه)، ساخت قدرت مبتنی بر همکاری دولت و اقوام بود. از این رو قدرت‌های متنوع در عرصه حکمرانی، یکدیگر را در یک منطق و نظم مشخصی متوازن و تعدیل می‌کردند. در نتیجه از تسلط مطلق یک قدرت بر دیگری جلوگیری می‌شد. از تداوم این سیر رابطه بین دولت و اقوام در چارچوب تبادل زمین و منابع، بسیج قدرت در قالب جمع‌آوری لشکر و مالیات، نوعی پراکندگی قدرت در ایران تثبیت و بازتولید می‌شد. در دوران مشروطه به دلیل ساخت قدرت پراکنده و غیر ایدئولوژیک ملوک‌الطوایفی و رسمی شدن این سازوکار با تصویب قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی شکل غالب تعامل دولت و اقوام مبتنی بر همکاری بود و به تبع آن تحرکات قومی در چارچوب خودمختاری محلی در ساخت قدرت ملوک‌الطوایفی صورت گرفت. اما در دوره پهلوی با گذر از ساخت قدرت ملوک‌الطوایفی به ساخت قدرت متمرکز و ایدئولوژیک شکل غالب تعامل دولت و اقوام مبتنی بر منازعه و به تبع ساخت قدرت، تحرکات قومی از جنس خودمختاری خواهی واگرایانه شد.

۲۹۶ | فصلنامه علمی دولت‌پژوهی | دوره ۱۱ | شماره ۴۴ | زمستان ۱۴۰۴

واژگان کلیدی: دولت، اقوام، سنتی، مشروطه، پهلوی، همکاری، منازعه.

مقدمه

اشکال رابطه دولت و نیروهای اجتماعی و نسبت آن‌ها با یکدیگر یکی از مهم‌ترین موضوع‌های جامعه‌شناسی سیاسی است. این رابطه سرشتی پویا و غیر ایستا دارد. رابطه دولت و نیروهای اجتماعی با جابجایی و تغییر ساخت‌های - قدرت دگرگون می‌شوند (تیلی؛ ۲۳: ۱۳۹۴ و Tilly; 2005، Mann; 1986). نوع رابطه دولت و اقوام در ایران نیز مفهومی ایستا نبوده و تحت تأثیر تحول ساخت دولت و قدرت دچار دگرگونی‌هایی شده است. برای شناخت روابط دولت و اقوام در ایران دوره سنتی، مشروطه و پهلوی در این مقاله از نظریه ساختار فرصت سیاسی به عنوان چارچوب تحلیلی مختار استفاده شده است. روش این پژوهش، کیفی از نوع تبیینی تاریخی است. در روش تبیینی-تاریخی با اذعان به این مساله که پژوهش اجتماعی نیازمند داده‌های تاریخی است با گردآوری - داده‌های تاریخی از روابط دولت و اقوام در ایران دوره‌های سه گانه و پیکربندی و اتصال این داده‌ها در یک سیر به هم پیوسته، گزاره‌ها و مفاهیمی از آن‌ها برای تبیین و تفسیر روابط متقابل دولت و اقوام در بازه‌های زمانی مذکور استخراج و استنتاج می‌شود.

ماهیت پدیده‌های اجتماعی را نمی‌توان بر اساس یک رویکرد مکانیکی و بسیط توضیح داد؛ بلکه لازم است بر اساس یک پیکربندی و درک روابط به هم پیوسته علل همراه با بررسی‌های تاریخی در قالب سیر تحول روندی به توصیف، تفسیر و تبیین پدیده‌های اجتماعی پرداخت. در این راستا، رایج‌ترین روش ارائه سازوکارهای علی خاصی است که پاره‌های مختلف داستان (لیتل؛ ۴۲: ۱۳۸۸) و در اینجا روابط دولت و اقوام در ایران را به هم ربط دهد.

در یک زنجیره هم‌ارزی و به هم پیوسته از آنجا که توضیح منطق درونی

تعاملات دولت و اقوام در دوره مشروطه و پهلوی مستلزم توجه به مناسبات دولت و اقوام در دوره سنتی یا پیشا مشروطه است، اشکال تعامل دولت و اقوام از پیش از مشروطه تا دوره پهلوی با بررسی ساخت‌های قدرت‌در این دوره‌های زمانی بررسی می‌شوند. ساخت قدرت ناظر بر مجموعه عوامل مادی و ذهنی است که بر عملکرد و رفتار اقوام تأثیرگذار است. این عوامل در مواردی همچون محدودیت و تبعیض در توزیع فرصت‌ها و امکانات، شیوه تعامل دولت، به رسمیت نشناختن هویت و رویه‌ها و... هستند. برای تشخیص اولیه عوامل مادی (اَبژکتیو) و ذهنی (سوبژکتیو) ساخت قدرت آن‌ها را باید پس‌زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی قلمداد کرد که در حُکم ورودی یا عوامل اصلی هستند که اقدامات جمعی سیاسی شده معطوف به قدرت اقوام را شکل می‌دهد.

چارچوب نظری

نظریه ساختار فرصت سیاسی^۱ رابطه دولت و گروه‌های اجتماعی از جمله گروه‌های قومی را از منظری تعاملی و پویا می‌نگرد. به لحاظ سنخ‌شناسی و نوع شناسی^۲ این نظریه عمدتاً در چارچوب پارادایم "کنش جمعی"^۳ نظریات مربوط به تغییر اجتماعی^۴، توسعه سیاسی^۵ و اقدام جمعی^۶ قرار می‌گیرد (دلاپورتا و دیانی؛ ۱۳۸۳: ۱۹). این نظریات در چارچوب نظریات جامعه‌شناسی سیاسی و

۱Political Opportunity Structure Theory

۲Typology

۳Collective Action

۴Social Change

۵Political Development

۶Collective Action

جنبش‌های اجتماعی^۱ بر ماهیت فرایندی تعامل و کنش نیروهای سیاسی تأکید و سعی دارند پیوندی بین محیط و نوع استراتژی عمل گروه‌های اجتماعی جهت پیگیری اهداف و منافعشان برقرار کنند.

نظریه ساختار فرصت سیاسی به "ادراکات و تصورات" حاصل از محیط نیروهای اجتماعی، به عنوان "متغیر اصلی" توضیح‌دهنده کنش‌های جمعی مبتنی بر قومیت توجه می‌کند. (قومیت در اینجا به معنای احساس مشترک مردمان ساکن در یک سرزمین معین درباره تعلق به یک گروه اجتماعی است (Ansell, 2013: 64 و اسمیت؛ ۱۳۷۷: ۱۸۶). این نظریه منبع منازعه/همکاری را به گونه‌ای تعریف می‌کند که در آن، افراد محیط خود را تصور می‌کنند، جایگاه خود را در آن می‌یابند و بر اساس آن، هویت‌های فردی و گروهی که رفتار و اعمال آن‌ها را هدایت می‌کند، شکل می‌دهند.

هربرت بلومر^۲ در این ارتباط تصریح می‌کند «ادراکات میان گروهی و تعریف جمعی از وضعیت معین، در مقایسه با هر عامل دیگر، منبع بسیار قدرتمندتری برای استمرار و تغییر در روابط گروهی است». بلومر شاگرد جرج هربرت مید^۳ و متأثر از نظریه خود آینه‌سان^۴ چارلز هورتون کولی^۵ بر اهمیت ژست‌ها^۶ به عنوان سنگ بنای اصلی عمل اجتماعی و برداشت‌ها و تصورات افراد از ژست‌هایشان در روابط اجتماعی که به بروز یک کنش می‌انجامد و متعاقب آن واکنش‌هایی

^۱Social Movement

^۲Herbert Blumer

^۳George Herbert Mead

^۴Theory looking glass self

^۵Charles Horton Cooley

^۶Gesture

اتفاق می‌افتد، تأکید دارد. این واکنش‌ها در حالت رفت‌وبرگشتی و توالی به‌نوعی واکنش چرخه‌ای تبدیل می‌شوند و سبکی از رفتار جمعی را بازتولید می‌کنند که ماحصل آن شکل‌گیری گفتمانی است که پیوسته حرکات و رفتارهایی را تولید و در عین حال معنادار می‌کند، که منشأ و عامل اولیه آن‌ها برداشت‌ها و تصورات افراد و گروه‌ها از یکدیگر است (Malesevic; 2004, 66-70). لذا برداشت‌های حاصل از روابط و تعاملات، نقش مهمی در فهم دامنه‌ای که روابط بین گروهی می‌تواند دوستانه یا خشونت‌بار باشد، دارند.

نظریه ساختار فرصت سیاسی به تأسی از رویکرد ساختار-کارگزار^۱ با تأکید بر رابطه بین موقعیت و نوع رفتار و کنش نیروهای اجتماعی (های؛ ۱۹۷۰: ۱۳۹۰-۱۹۴) شکل‌گیری رفتارهای قومی را امری بسترمند و بافتاری در نظر می‌گیرد و بر نقش عنصر سیاست و ساختار قدرت به‌عنوان "متغیر مستقل" در ظهور نوع رفتارهای قومی تأکید دارد. لذا از منظر این نظریه وقوع هر شکلی از رابطه بین دولت و گروه‌های قومی در تحلیل نهایی، به ویژگی‌های نهادین نظام سیاسی (ساختار دولت در معنای وبری) که از طریق الگوی سیاست قومی (در معنای قالب روابط پرتکرار یا مسلط بین دولت و کنشگران فرهنگی، زبانی (تیلی؛ ۱۳۹۴: ۵۰ و بهشتی؛ ۱۳۸۰: ۹) یا مدیریت منازعه مشخص می‌شود، مربوط است. به عبارتی چگونگی شکل‌های متنوع رابطه گروه‌های قومی و دولت یا منابع منازعه/همکاری متأثر از محیط سیاسی است که فرصت‌ها و تهدیدهایی را برای گروه‌های قومی به وجود می‌آورد. بر این اساس برای فهم اشکال و علت‌های تقریبی یا منابع منازعه/همکاری دولت و اقوام توجه به عنصر ماهیت

^۱Circular Reaction

^۲Structure-agent

ساخت قدرت نظام سیاسی مهم است. چنین رویکردی در بررسی پدیده‌های سیاسی به لحاظ مدل توضیحی در مقابل نظریه‌های انجمادی و انقطاعی همچون اقتصاد سیاسی و روان‌شناسی قرار می‌گیرد که با تأکید بر علیت انعطاف‌ناپذیر، در قالب تعیین کنندگی بیش از حد برای یک وضعیت یا یک رابطه خاص علت و معلولی در بررسی پدیده‌های سیاسی اجتماعی فرضیه‌های کاملاً محدودکننده‌ای ارائه می‌دهند.

نظریه ساختار فرصت سیاسی که ریشه در کلان رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی دارد با تأکید بر رابطه بین موقعیت و نوع کنش، کنش‌های سیاسی را فارغ از اینکه بر اساس تصورات روانی باشند یا نتیجه سرخوردگی‌ها و نارضایتی‌های اقتصادی نتیجه کنش جمعی تک‌تک افراد، اعم از رهبران و توده‌ها می‌داند که می‌تواند با کنش افراد دگرگون شود. البته با توجه به این امر که این کنش محصول شرایط سیاسی و اجتماعی خاصی است و کنشی منجمد شده نیست. تعامل گروه‌ها و دولت در جامعه دارای خصلتی فرایندی هستند نه ثابت؛ به عبارتی در فرایند تعامل بین گروه‌های اجتماعی و دولت قواعد و اهدافی که آن‌ها به دنبال ترویج آن می‌باشند تغییر می‌یابد و می‌تواند نوع شکل رابطه‌شان پیوسته با توجه به الزامات قواعد رفتاری وضعیتی که در آن قرار دارند تغییر یابد.

دولت و گروه‌های اجتماعی موجودیت‌های ثابت نیستند؛ بلکه در نتیجه کنششان ماهیت نوع رابطه‌شان مبتنی بر مخالفت یا اتحاد تغییر می‌یابد. رابطه دولت با گروه‌های اجتماعی از جمله گروه‌های قومی به صورتی مداوم از صورتی به صورتی دیگر تغییر می‌کند (میگدال؛ ۱۳۹۵: ۳۸-۳۹). بنابراین درحالی که

رویکردهای تبیینی و علی همچون دیدگاه‌های اقتصادی و روان‌شناسی اجتماعی بر این امر تأکید دارند که کنش جمعی مبتنی بر قومیت از احساس محرومیت و سرخوردگی ناشی می‌شود، نظریات با رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی تصریح می‌کنند که شکایت‌ها و نارضایتی‌های حاصل از، نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها تنها پیش شرط وقوع تحركات قومی می‌باشند. روابط نابرابر و سلطه در هر سطحی از زندگی اجتماعی وجود دارد، اما در برخی شرایط مشروعیت این روابط مورد پرسش قرار می‌گیرند و وقتی هم این اتفاق می‌افتد، شکل‌گیری کنش‌های جمعی خشن از جمله در روابط دولت و اقوام به هدف تغییر این شرایط، تنها یکی از اشکال آن است و می‌تواند جنبه‌های مسالمت‌آمیز و صلح‌جویانه نیز داشته باشد. بنابراین وجود نابرابری‌ها یا برداشت ذهنی از آن برای تبیین اینکه چرا جنبش‌های قومی روی می‌دهند، کافی نیست. در نظریات با رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی بر این نکته تأکید می‌شود که عبور از موقعیت به کنش، مشروط به در دسترس بودن منابع و تغییراتی در فرصت‌های لازم برای کنش جمعی است (دلاپورتا و دیانی؛ ۱۳۸۳: ۲۲). در فرمول بسیج منابع (برای درگیری قومی)^۲ از سوی هچر و لوی^۳ هیچ گروهی در یک اقدام جمعی خود را وارد نمی‌سازد مگر آنکه توانایی انجام آن را در خود ببیند، و این به میزان سعه‌صدر و تساهل دولت مرکزی در قبال سازمانی که از حیث فرهنگی-سیاسی با او دشمنی دارد و نیز به بنیان‌های بجای مانده از تشکلهای داوطلبانه موجود در جامعه، و دسترسی به منابع کافی برای حمایت و تقویت فعالیت سازمانی بستگی دارد (میسون؛ ۱۴۳: ۱۳۷۷). چنین نگاهی ضروری هرگونه درک جامع از روابط بین دولت و اقوام به شمار می‌رود.

^۱Resource mobilization

^۲Ethnic conflict

^۳Hechter&Loui

بنابراین؛ در بررسی انواع کنش‌های دولت و گروه‌های قومی-منازعه، رقابت و همکاری- باید به عوامل پس‌زمینه‌ای سیاسی و اجتماعی که در آن قرار دارند توجه کرد. یکی از کلیدی‌ترین موضوعات در نظریه ساختار فرصت سیاسی این نکته است که نوع راهبردهای نیروهای اجتماعی در پیگیری مطالباتشان مسالمت‌آمیز باشد یا خشونت‌آمیز، کاملاً زمینه پرورده است (کریمی مله؛-: ۱۳۹۷: ۲۲۷).

این برداشت برگرفته از ایده دولت قوی^۱ / جامعه ضعیف^۲ یا دولت ضعیف^۳ / جامعه قوی^۴ الکسی دوتوکویل^۵ است. از نظر دوتوکویل همپای تحول شکل ساخت دولت از استبدادی به دموکراتیک، استراتژی نیروهای جامعه مدنی در پیگیری مطالبات نیز از اشکال خشونت‌آمیز به اشکال مسالمت‌آمیز تحول می‌یابد (دلاپورتا و دیانی؛ ۱۳۸۳: ۲۸۰). این رویکرد دوتوکویلی با یک برداشت تکثر گرایانه پیوند می‌خورد که بر اساس آن تسهیل مشارکت در قدرت یا دسترس‌پذیری نهادهای دولت برای گروه‌های سیاسی ضمن اینکه استفاده از استراتژی‌های خشونت‌آمیز جهت پیگیری مطالبات توسط گروه‌های سیاسی را بلا موضوع می‌کند در بلندمدت با کاستن از روابط نامتقارن قدرت بین دولت و گروه‌های سیاسی اجماع ارزشی را در ساختار رابطه‌ای دولت و اقوام افزایش می‌دهد. با افزایش اجماع ارزشی در ساختار رابطه‌ای دولت و اقوام تصورات حاکمان سیاسی و نخبگان گروه‌های قومی از منافع یکدیگر بر مفروضات ارزشی

^۱Strong State

^۲Weak society

^۳Weak State

^۴Strong society

^۵Alexis Tocquevill

مشترک ابتناء می‌یابد. در این رهیافت پیشران‌های ساختار فرصت سیاسی یا الگوی سیاست قومی که تعیین‌بخش اشکال و الگوهای رابطه دولت و نیروهای اجتماعی از جمله نیروهای قومی است؛ ترکیبی از میزان اجماع یا افتراق ارزشی ساختار رابطه‌ای بین اقوام و دولت و میزان ظرفیت نهادهای دولت در تصریح حقوق اقوام و به تبع نوع تصورات حاکمان سیاسی و نخبگان قومی است. این فرایند به طور مشخص در نمودار ۱ ترسیم شده است.

نمودار ۱: چارچوب تحلیلی مقاله

در این دیدگاه، در بررسی انواع روابط دولت و نیروهای اجتماعی باید به پس‌زمینه‌های سیاسی و اجتماعی که در آن قرار دارند توجه کرد. زیرا سیاست قومی دولت به عنوان راهنمای تنظیم نوع رابطه دولت و گروه‌های قومی، پیامد زیرساخت ملی جامعه یا اجتماعی است که ساخت قدرت دولت در وضعیت معین در آن قرار دارد. دوتوکویل با مفروض گرفتن تقابل میان دولت و نیروهای اجتماعی در یک زنجیره هم‌ارزی با توجه به معیار نوع ساخت قدرت دولت در توصیف تمایز دولت ضعیف و دولت قوی معتقد است افزایش چشمگیر ظرفیت نهادهای دولت در تصریح مطالبات نیروهای اجتماعی از طریق دسترس‌پذیری نهادهای دولت برای آن‌ها، نیروهای اجتماعی را وادی دارد از منازعه به همکاری

تمایل پیدا کنند و برعکس (دلاپورتا و دیانی؛ ۱۳۸۳:۳۰۲-۲۹۷ و تیلی؛ ۱۳۹۴:۵۷-۵۰ و میگدال؛ ۱۳۹۵). همان طور که جک گلدستون^۱ می گوید دسترسی فزاینده به سازوکارها و مجاری مشارکت در آن دسته از نظام های سیاسی که فاقد چنین دسترسی بوده اند، موجب فرصت ارزیابی نمی شود؛ بلکه از موضع منحنی خطی و پیدایش فضای جدید مشارکت می توان از فرصت سخن به میان آورد (دلاپورتا و دیانی؛ ۱۳۸۳: ۳۰۸). از چنین ملاحظه ای می توان استنتاج کرد دولت برای تداوم عملیات حکمرانی پیوسته به استخراج منابع از نیروهای جامعه تحت امرش نیاز دارد. چنین وابستگی برای تداوم حکمرانی بر مبنای منطق اقتضائات قدرت دولت را و می دارد با تصریح حقوق و مطالبات نیروهای اجتماعی در یک رابطه همکاری جویانه مستمر و متقابل با آنها قرار گیرد.

پیشران های نوع تعامل گروه های اجتماعی از جمله اقوام با دولت متأثر از ماهیت و ظرفیت نهادهای دولت در تصریح حقوق و مطالبات نیروهای سیاسی، اجتماعی در همه ابعاد است. کم و کیف میزان تصریح حقوق و مطالبات نیروهای اجتماعی (اقوام) در سیاست های دولت، نوع استراتژی تعامل آنان را با دولت برحسب منازعه، رقابت یا همکاری تعیین می کند. بر این اساس ماهیت تعامل نیروهای اجتماعی با دولت به نهادهای سیاسی دولت برحسب میزان بازیابسته بودنشان بستگی دارد. از این منظر دولت هایی که پیوسته با جوامعشان جهت استخراج منابع ضروری جهت حکمرانی تعامل دارند، از آنجا که به این منابع نیاز دارند، با تصریح حقوق و مطالبات گروه های اجتماعی در نهادهای دولت با آنها وارد تعامل و چانه زنی می شوند (اجماع ارزشی)، در این جوامع گروه های - اجتماعی، کمتر ماهیت رابطه شان را با دولت بر مبنای منازعه-تخاصم تعریف

می‌کنند. برعکس در دولت‌های ضعیف دولت رابطه و تعاملی با گروه‌های اجتماعی ندارد (افتراق ارزشی) و با عدم تصریح حقوق و مطالبات آن‌ها در استخراج منابع ضروری از جامعه جهت حکمرانی با مشکل مواجه می‌شود و گروه‌های اجتماعی در برخورد با این دولت پیوسته ماهیت روابطشان را منازعه آمیز یا حداقل رقابت‌جویانه تعریف می‌کنند.

با کاربست این نظریه در محیط سیاسی ایران، امکان واکاوی و بررسی نسبت شکل غالب تحرکات قومی با وضعیت‌های مختلف ساخت قدرت دولت فراهم می‌شود. با بررسی، سنخ‌شناسی و ارزیابی الگوی سیاست قومی در دوره‌های مختلف می‌توان به ظرفیت نهادهای دولت در تصریح حقوق و مطالبات اقوام، نوع تصورات حاکمان سیاسی از ماهیت مطالبات قومی و نیز به ارزیابی ساخت اجتماع ملی به لحاظ اجماع/افتراق ارزشی که دولت در آن وضعیت معین قرار دارد، واقف شد. بدین ترتیب به نوع رابطه دولت و اقوام پی برد. دستاورد این تحقیق آنجا نمایان می‌گردد، که با تحول الگوی سیاست قومی دولت در برخورد با مطالبات قومی، الگوی رابطه دولت و اقوام نیز تحول یافته است. به عنوان مثال از آنجا که به تصریح محققان مسائل قومی ایران در دوره پهلوی الگوی سیاست قومی در این دوره عمدتاً امنیتی بوده است، رابطه دولت و اقوام نیز از شکل تعامل مبتنی بر همکاری و توازن ممالک محروسه دوره قاجار خارج شده و عمدتاً منازعه آمیز بوده است.

لازم به ذکر است اگرچه به دلیل ساخت همبسته اقوام ایرانی در سطح روابط اجتماعی ماهیت دولت‌ها در ایران به‌ویژه در دوران پیشامدرن نه قومی؛ بلکه بیشتر قبیله‌ای است، اما به نظر می‌رسد از دوران صفویه به بعد به دلیل سیاست‌های مذهبی تمرکز گرایانه برای نخستین بار شکاف در بافت همبسته جامعه اقوام

ایرانی پدید آمد. شکل‌گیری نگرش‌های منفی در اذهان بعضی اقوام ایرانی حاصل از سیاست‌ها و اقدامات دولت صفویه از بُعد قبیله‌ای دولت صفویه کاست و به آن ماهیت قوم‌گرایانه بخشید. چنین مسأله‌ای تعارض اقوام ایرانی را با دولت صفویه دامن زد. به طور مشخص چنین تعارضی را می‌توان در سیاست‌های مذهبی و کوچ‌های جمعیتی اجباری اقوام توسط دولت صفویه و در نتیجه عدم همراهی اقوام در جنگ صفویه با عثمانی و افغان‌ها ملاحظه کرد. این فراز و نشیب‌ها در رابطه دولت و اقوام گرچه بعد از صفویه در ایران کمرنگ بوده و به دولت‌های بعد از صفویه بیشتر ماهیت قبیله‌ای بخشیده تا قومی، اما به هر رو تجربیات تعارضی دولت و اقوام در دوران صفویه در بزنگاه‌های تاریخی از جمله در انقلاب مشروطه که سعی داشته چالش‌های جامعه و حکومت را از باب توسعه مفهوم شهروندی در قالب اعطای آزادی‌های مدنی و حقوق و امتیازات دموکراتیک برطرف سازد، سایه انداخت. همچنان که همین مسأله موجب شد دولت پهلوی در مقابل مقاومت‌های اقوام در برابر اقدامات همسان سازانه پوششی و زبانی در جهت دفاع از ارزش‌های هویتی-محلی نتواند پاسخ مناسبی بدهد. این عوامل و بسترهای داخلی موجب شد جنبش‌های مارکسیست-لنینیستی بخصوص بعد از جنگ جهانی دوم مفهوم قوم را با طرح مسأله حقوق اقلیت‌ها و جامعه چند قومی و با مطرح کردن پروژه فدرالیسم در ادبیات سیاسی ایران وارد سازند. از این رو مفاهیم اقوام، قبایل، ایالات و ایلات عناوینی همپوشان و جایگزین برای توصیف نیروهای سیاسی و اجتماعی در ایران سنتی در نظر گرفته می‌شدند که به عنوان ابزاری تحلیلی در عین بیان ویژگی‌های فرهنگی، زبانی، قُرم فیزیکی و آداب و رسوم مردم ساکن در مناطق مختلف ایران، انگیزه‌های سیاسی و اقتصادی را که مردم هر منطقه نیز تعقیب می‌کردند، تبیین می‌نمود (بک؛ ۱۳۷۴ و آبراهامیان؛ ۱۳۸۳).

۳. ساخت قدرت و الگوی تعامل دولت و اقوام در پیشا مشروطه

همچنان که یرواند آبراهامیان تصریح می‌کند، فارغ از نگاه‌های تقبیح‌گر به ایران سنتی در قالب استبداد شاه یا جزم‌اندیشی مذهبی که به عنوان پیشینه شرم‌آور انقلاب مشروطه تعبیر می‌شود؛ این دوران علی‌رغم عقب‌ماندگی‌هایش در ابعاد مختلف به واسطه تنوعات بی‌پایان، پیچیدگی اجتماعی و شکاف‌های منطقه‌ای دوره جالبی نیز محسوب می‌شود. زیرا شالوده‌های اجتماعی سیاست در ایران سنتی بر بنیاد تنوعات منطقه‌ای و هویتی قرار دارد. بر پایه چنین نگاهی در ایران سنتی دولت و جامعه به نحو پیچیده‌ای همبسته و سیاست پدیده‌ای متأثر از سازمان‌های سیاسی و نیروهای اجتماعی بوده است (آبراهامیان؛ ۱۳۸۳: ۷-۵).

دولت‌ها گاه در اعمال قدرت ناتوان می‌شدند و در نتیجه اقوام به ایفای بسیاری از نقش‌های یک دولت می‌پرداختند. دولت در اجرای سیاست‌های خود گاه نیازمند حمایت رهبران قومی می‌شد؛ زیرا از امکانات و ابزار لازم برای پیشبرد این سیاست‌ها محروم بود. چنین اتکا و استعانتی که به پیدایش نیروهای سیاسی قدرتمندی چون اقوام منجر می‌شد در نهایت امر استقلال دولت را مخدوش یا محدود می‌نمود، آن را از ایجاد نهادهای لازم باز می‌داشت و گاه به اضمحلال آن منجر می‌شد. بر این مبنا تعاریف و الگوهای ارائه‌شده دربارهٔ دولت مدرن قابل انطباق با ایران سنتی نیست. در این دوره بیشتر فرمانروایان ایران به علت حضور مدعیان قدرتمندی چون رهبران قومی در تمرکز قدرت و تسلط بر قلمرو حاکمیتی‌شان ناکام ماندند.

از آغاز تاریخ سیاسی ایران تا تشکیل دولت مدرن مجموعه اقوام را باید مؤثرترین نیروهای سیاسی به لحاظ آمادگی نظامی و دسترسی به تسلیحات

به خصوص در قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم دانست. لذا دولت‌ها اغلب چاره‌ای جز تقسیم قدرت با قبایل نداشتند و برای رخنه در روستاها و مناطق دوردست کشور به مالکان اراضی که گاه خود قبیله‌ای بودند اتکا می‌کردند. اقوام و قبایل نیز در رقابت و ستیزهای محلی با کسب حمایت دولتی از طریق انتصاب رهبران‌شان به عنوان والی و حاکم محلی منصوب شاه از آنجا که فراتر از حوزه محدود و قابل دسترس محلی‌شان هیچ قدرتی نداشتند؛ به قدرت، مشروعیت و امکانات بیشتری در رقابت‌های قبیله‌ای دست می‌یافتند (بک؛ ۱۳۷۴: ۵۲۹).

از ره‌آورد مناسبات مزبور همکاری و توازن قدرت بین دولت و حکمرانان محلی مناطق قومی در ساخت قدرت ممالک محروسه پیشا مشروطه تداوم می‌یافت. البته این رابطه در مواقعی که معادله قدرت در یکی از دو سو تغییر می‌کرد، از شکل همکاری به رقابت و حتی منازعه تغییر می‌کرد، اما این امر به منزله گسست و انقطاع کامل این رابطه نبود. زیرا هم پادشاه و هم حکمرانان محلی مناطق قومی در تحلیل نهایی به لحاظ مشروعیت و مقبولیت سیاسی به تأیید یکدیگر وابسته بوده‌اند. مشروعیت حاکمان محلی در مناطق قومی زمانی حاصل می‌آمد، که در کنار پذیرش "صدای مردم" به نوعی منصوب شاه بوده و از فرمان حکومتی و حکم شاهنشاه برخوردار باشند (آبراهامیان؛ ۱۳۸۳: ۵۰) و حاکمان محلی با همراهی پادشاه در نبردهای نظامی یا حضور در مراسم تاج‌گذاری در عین اثبات وفاداری به شاهنشاه، مشروعیت پادشاه را نیز تأیید می‌کردند. چنانکه تسی‌تسیانف^۱ در گزارش خود به پرنس چارتورسکی^۲ در ۲۵ ژانویه ۱۸۰۵ می‌نویسد: چهار والی در دربار شاهان ایرانی عناوین و وظایفی داشتند که به هنگام

^۱Tsitsianiv

^۲Prince Tchartorisky

تاج‌گذاری شاه آن‌ها را ادا می‌کردند؛ والی عربستان باید جقه یا پر کلاه را نگه می‌داشت، والی گرجستان باید شمشیر را در دست نگاه می‌داشت، والی لرستان باید تاج را نگه می‌داشت و والی کردستان وظیفه نگاه‌داشتن تزییناتی متشکل از دو نوع نوار مرصع به الماس را به عهده داشت. چنانکه یکی از مقامات از پذیرش شاه امتناع می‌کرد، شاه نمی‌توانست تاج‌گذاری کند (نیکیتین؛ ۱۳۷۷: ۳۶۲).

در توصیف هویت این امپراتوری که به نظر می‌رسد منطق آن به‌نوعی تداعی-کننده یگانگی چندگانه (خوبروی پاک؛ ۱۳۸۵: ۱۸۴). یا وحدت در کثرت^۲ و کثرت در وحدت^۳ است. حمید احمدی با پذیرش تفکیک احمد اشرف (۱۳۹۵ و ۱۳۸۵) میان هویت ایرانی و هویت ملی ایرانی^۴، ویژگی‌هایی همچون، ذهنیت تاریخی و آگاهی نسبت به اجتماع سیاسی، فرهنگ، سرزمین و دولت و میراث سیاسی مشترک را به عنوان محورهای سخت هویت ملی ایرانی که در چارچوب اصول آئینی-فرهنگی ایران شکل گرفته‌اند، دارای چنان هاضمه‌ای میدانند که باعث شده در سده‌های طولانی تاریخ تعامل دولت و اقوام در ایران پیشا مدرن، دولت و اقوام هیچ کدام استقلال توأم به وابستگی خود را به پرسش نکشند و یکدیگر را جذب کنند (احمدی؛ ۱۳۸۸: ۳۰۹-۳۰۸، ۴۱۵-۴۲۰).

در توضیح منطق درونی تعاملات مبتنی بر همکاری دولت و اقوام یا حاکمان

۱Unite multiple

۲Unity in Diversity

۳Diversity in Unity

۴ مفهوم هویت ایرانی در معنای تصور ایرانی بودن برای مردم عادی ایران بر اساس اشتراکات مختلف فرهنگی، زبانی، اسطوره‌ای که در متون ریگ وداها آمده است از گذشته‌های دور بوده است، اما مفهوم هویت ملی ایرانی با هدف یکپارچگی سیاسی ایران، و برانگیختن غرور ملی برای دفاع از آن در برابر بیگانگان در دوران صفویان ساخته و پرداخته شد و در دوران انقلاب مشروطه و پهلوی برای آن روایت سازی و قباله تاریخی ابداع شد (نک اشرف؛ ۱۴۷: ۱۳۸۵-۱۴۶ و ارمکی؛ ۱۳۸۶: ۲۲-۲۱).

محلّی در ساخت قدرت ممالک محروسه یا ملوک الطوائفی به لحاظ سنخ شناسی نوع "رژیم سیاسی" حاکم بر ایران در بین صاحب نظران توافقی وجود ندارد. اما با توجه به برجستگی و تداوم مشارکت اقوام در ساخت قدرت سیاسی، می توان نوع رژیم سیاسی حاکم بر ساخت امپراتوری ایران را در دوران پیشا مدرن، نوعی فتودالیسم پاتریمونیال بر پایه های اقوام و حاکمان محلّی تعریف کرد. در این چارچوب، با توجه به چیرگی عنصر اقوام بر نظام سیاسی در ایران هیچ یک از حکومت های مرکزی در فاصله حمله اعراب به ایران تا تأسیس دولت مدرن پهلوی، بدون همکاری و همراهی اقوام و حاکمان محلّی قادر به ایجاد تشکیلات منسجم سیاسی و ساختار نظامی و دیوانی نبوده اند (بک؛ ۵۳۵: ۱۳۷۴-۵۳۴). لذا الگوی متوازن و همگرایانه رابطه بین دولت و اقوام، که در چارچوب رابطه کثرت و وحدت نظام ملوک الطوائفی یا ممالک محروسه قرار دارد و آخرین نمونه آن در دوره قاجاریه قابل مشاهده است، خصیصه بنیادی حاکمیت سیاسی در ایران پیشا مشروطه بوده است.

به عبارت دیگر، در ایران سنتی قدرت متمرکز وجود نداشت؛ بلکه در آن قدرت های متنوع در عرصه حکمرانی، یکدیگر را در یک منطق و نظم مشخصی متوازن می کرده اند. در برآیند حالات این قدرت های متنوع همواره در یک سیر رابطه متوازن تعدیل هایی صورت می گرفته که از هژمون شدن و تسلط نهایی یک قدرت بر دیگری جلوگیری می کرد. از تداوم این سیر رابطه بین دولت و اقوام در چارچوب تبادل زمین و منابع بسیج قدرت در قالب جمع آوری لشکر و مالیات نوعی فتودالیسم قبیله ای در ایران تثبیت و بازتولید می شد (بک؛ ۵۳۵: ۱۳۷۴-۵۳۴ و توفیق؛ ۱۰۳: ۱۳۸۵، لمبتون؛ ۱۳۷۲، ولی؛ ۱۳۸۰، بشیری؛ ۱۳۸۵، اشرف؛ ۱۳۸۵). بر این اساس از غلبه اعراب به ایران تا اواسط قرن نوزدهم، که دولت به شیوه

امپراتوری در قالب ساخت مشارکت قدرت ممالک محروسه یا ملوک‌الطوایفی اداره می‌شد؛ تعامل مبتنی بر همکاری مشخصه اصلی رابطه دولت و اقوام در ایران سنتی یا پیشا مدرن بود. از زمینه‌های تسهیل این همکاری بین دولت و اقوام در این دوره به تعبیر «بشیری» فقدان یک ایدئولوژی هویت‌بخش سراسری بود (بشیری؛ ۱۳۸۵: ۱۲۲). به طور مثال، در دوره قاجار با وجود اینکه شاهان این سلسله ترک‌زبان بودند هیچ‌گاه زبان رسمی کشور را زبان ترکی قرار ندادند و تکلم به زبان‌های فارسی، کردی، ترکمنی و... نمودی از پراکندگی هویت در این دوران بود (بشیری؛ ۱۳۸۵: ۱۲۱). همچنان که در بین اقوام و ایلات نیز به علت قوت همبستگی‌های محلی و خویشاوندی، وجود هویت‌های گسترده‌تر از منافع محلی موضوعیت نداشت و به تعبیری به یک "مای جمعی" منجر نگردید (احمدی؛ ۱۳۸۸: ۱۲۰ و آبراهامیان؛ ۱۳۸۳).

بدین سان به واسطه فقدان هویت‌های جمعی و عام در ساخت قدرت فئودالیسم پاتریمونیال ممالک محروسه ایران، صرف پذیرش اقتدار و اطاعت مطلق به شیوه -ای پدرسالارانه، همه نیروهای سیاسی از "موقعیتی برابر" در دستیابی به منابع قدرت و ثروت برخوردار می‌شدند که پیامد آن نوعی اجماع ارزشی و توازن سازی در معادله قدرت دولت و اقوام بود.

جدول ۱: مشخصه‌های الگوی تعامل دولت و اقوام در ایران پیشا مشروطه

الگوی سیاست قومی	ظرفیت نهادهای	ساختار رابطه‌ای بین
	دولت در تصریح	اقوام و دولت به
	حقوق و مطالبات	لحاظ اجماع یا
	اقوام	افتراق ارزشی
		نوع الگوی رابطه
		دولت و اقوام

ناشی از نبود یک ایدئولوژی و هویت سراسری در ساخت قدرت ممالک محروسه باید سیاست قومی دولت را ذیل "کثرگرایی مساوات طلبانه" در نظر گرفت که پیامد آن همه اقوام از موقعیت و حقوق - هویتی مساوی برخوردار هستند.	بالا به لحاظ تصریح حقوق اقوام از طریق مشارکت اقوام در ساخت قدرت	اشتراکات ارزشی و سنت دوستی بین قومی قوی در قالب اجماع ارزشی بین نخبگان دولت و اقوام (جامعه)	همکاری در قالب سازوکارهای جمع- آوری مالیات، ارتش، نظام مالکیت اقطاعی زمین و دیگر سازوکارهای اعمال حاکمیت (مشروعیت فرّ شاهی)
--	--	--	--

(منبع: یافته‌های پژوهش)

ساخت قدرت و الگوی تعامل دولت و اقوام در جنبش مشروطه

از اواسط قرن نوزدهم تعامل دولت و اقوام به دلیل تضعیف منطق ساخت قدرت ملوک‌الطوایفی وارد مرحله تازه‌ای شد. با مواجه ایران با غرب، منطق امپراتوری کهن که قدرت‌های دربار و ایالات در آن نظم یافته بودند، برهم خورد. ورود ایران به نظام جهانی سرمایه‌داری و شروع رقابت قدرت‌های بزرگ - غربی (فوران؛ ۱۳۹۲) را باید آغاز تضعیف ساختار ملوک‌الطوایفی و رابطه همکاری دولت و اقوام دانست. زیرا با نفوذ قدرت‌های خارجی به دستگاه دولت ایران الگوی سیاست قومی دولت سنتی تضعیف شد.

با تلاش روس و انگلیس به برگرفتن متحدی از بین دولت و اقوام در ایران رابطه و اتکای متوازن طرفین به یکدیگر عملاً بلا موضوع گردید و به نوعی رقابت

تبدیل شد، این رقابت میان دولت و قبایل نشان از آغاز تضادهای وسیع‌تر جامعه ایران بود. این رقابت بر سر قدرت هم به تضعیف بیشتر پایه‌های سلطنت قاجار انجامید و هم به نوعی دوران احتضار آن را طولانی کرد (بک؛ ۵۳۹: ۱۳۷۴-۵۳۸). زیرا دولت‌های غربی در کشمکش خود با دولت مرکزی ایران ضمن بهره‌گیری از قدرت‌های محلی جهت فشار بر دولت ایران، دولت مرکزی را نیز با وابستگی مالی، نظامی از کمک‌های مالی و نظامی ایالات تا حدودی بی‌نیاز کردند. این شکل تعاملات باگذشت زمان تا سال‌های وقوع نهضت مشروطه تعامل دولت و اقوام را از نوعی توازن و همکاری به نوعی رقابت و تنش سوق دارد. لذا اصلاحاتی در ارتباط با نوسازی رابطه قدرت بین دولت و اقوام جهت تقویت و دیرپا سازی دولت قاجار بخصوص در برابر استعمار خارجی که از طریق تحمیل قراردادهای سرزمینی، موجودیت سرزمین ایران را تهدید می‌نمود، صورت گرفت. در این راستا اصلاحات صدراعظم‌هایی چون امیرکبیر و بخصوص انقلاب مشروطه تلاش‌هایی بودند حکومت‌مدارانه در جهت نوسازی رابطه قدرتی که به روال سنت بر داد و ستد متوازن میان حکومت مرکزی و ساختارهای منطقه‌ای و محلی قدرت استوار بود: یکی در چارچوب روابط ملوک‌الطوایفی موجود و دیگری با سویه دگرگونی مشروطه خواهانه آن. مراوده برآمده از انقلاب مشروطه میان مجلس و کابینه با انجمن‌های ایالتی-ولایتی فرمول جدیدی بود برای تنظیم مدرن و دموکراتیک رابطه قدرت میان مرکز و پیرامون، میان وحدت و کثرت (آفاری؛ ۵۴: ۱۳۷۲).

ذیل گفتمان جامعه‌گرایانه مشروطه در قالب انجمن‌های ایالتی فهمی از رابطه دولت و اقوام در ایران بازتولید شد، که سعی داشت منطق و نگرش فرهنگ - سیاسی سنتی ایران ذیل ساخت قدرت نظام ملوک‌الطوایفی یا ممالک محروسه را

از نو بازسازی نماید. سرآغاز و نقطه عطف تحولات قومی نوین در ایران را باید تصویب قانون ۲۲ ماده‌ای انجمن‌های ایالتی و ولایتی در مجلس شورای ملی دانست، زیرا از آن زمان تا دوران پهلوی کم و کیف اجرای اصول (۸۹ و ۹۰ تا ۹۲) آن از سازوکارهای اصلی تنظیم نوع رابطه دولت با اقوام بوده است.

ریشه شکل‌گیری انجمن‌های ایالتی را باید در نظامنامه انتخابات ۱۲۸۵ش که بر ایجاد انجمن‌های نظارت بر انتخابات در شهرها تأکید می‌کرد، جست. اما این انجمن‌ها پس از انتخابات از میان نرفتند و با وجود اعتراض برخی از دولتمردان قاجار، محملی برای مشارکت مستقیم مردم در فعالیت‌های سیاسی شدند. یکی از دستاوردهای متمم قانون اساسی تأیید این انجمن‌های محلی بود، که بعدها به انجمن‌های ایالتی و ولایتی تبدیل شدند (آفاری؛ ۱۳۷۲: ۴۰۷ و رجایی؛ ۱۳۸۵: ۵۶-۵۴).

با تصویب لایحه انجمن‌های ایالتی اعطای قدرت به ایالات در چارچوب سیاست ممالک محروسه نهاده گردید و نقش حاکمان محلی و ساخت قدرت ملوک‌الطوایفی رسمیت بیشتری یافت. بر این اساس بسیاری از شورش‌های ایالتی پسا مشروطه در صدد بودند بر مبنای لایحه انجمن‌های ایالتی اختلافات و تنش را با دولت حل و فصل نمایند. به عنوان مثال در بلوچستان هر چند از گذشته‌های دور به علت کارکرد سیاسی روابط اجتماعی مبتنی بر طایفه‌گرایی سران طوایف و سرداران از اهمیت سیاسی و قدرت منطقه‌ای برخوردار بودند، تصویب لایحه انجمن‌های ایالتی موجب شد خودمختاری نسبی محلی توسط سرداران بلوچ تازه‌نفس‌تر و بر دایره جغرافیایی آن افزوده شود. بر این اساس سران بارکزی به عنوان حکمرانان بلوچستان در سال‌های مشروطه در راستای انضمام به نظم سیاسی مشروطه و قانون انجمن‌های ایالتی پس از برقراری امنیت در منطقه بلوچستان با

اعزام نماینده‌ای به پایتخت درصدد کسب رسمیت و مشروعیت سیاسی از دولت مرکزی برآمدند (ملازهی؛ ۱۳۸۰: ۹۶). همچنین شیخ محمد خیابانی نیز پس از آنکه توانست با استفاده از ضعف و ناکارآمدی حکومت در برقراری امنیت، به عنوان رهبر حزب دموکرات در آذربایجان زمام امور را به مدت ده ماه در دست بگیرد (دهقان نژاد و عبدالحی؛ ۱۳۹۰: ۲۱۴-۲۱۳). با اعزام نماینده‌ای به تهران برای مذاکره با عین‌الدوله و به رسمیت شناختن حکومت فرقه دموکرات، درصدد کسب رسمیت و مشروعیت از دولت مرکزی بود، هرچند عین‌الدوله از به رسمیت شناخته شدن فرقه دموکرات سرباز زد (درکتانیان؛ ۱۳۸۷: ۸۴-۸۳).

موارد مذکور را می‌توان نمودهایی از همکاری و پیگیری مطالبات در چارچوب بوروکراتیک و قانونی توسط این تحرکات دانست. این تحولات و درخواست مشارکت سیاسی در چارچوب‌های قانونی توسط ایالات نوعی خودمختاری سنتی محلی در چارچوب نظام بوروکراتیک ممالک محروسه بود و نه خودمختاری در معنای استقلال‌طلبی امروزی. بر پایه چنین فرضی اگر منازعه و کشمکش در بین اجزای تشکیل‌دهنده جامعه‌شناسی ایران در فرایند انقلاب مشروطه درگرفت شکل "تقابل ارزشی و هویتی" نداشت؛ بلکه برآمده از رقابت‌های طایفه‌ای و محلی بوده یا ناشی از ضعف، ناکارآمدی، ظلم و ناامنی مأموران دولت که به نوعی رقابت سیاسی تبدیل می‌شدند. به عبارت دیگر، کشمکش‌های سیاسی مکرر در این دوره از تاریخ ایران بیشتر ناشی از مبارزه‌های کم دامن اجتماعات محلی بوده است. فوران بیشتر شورش‌ها و ناآرامی‌ها را در ایران دوره قاجار را فاقد اشکال جمعی و سراسری و بیشتر محدود به منازعات مذهبی یا طایفه‌ای محلی می‌داند (فوران؛ ۱۳۹۲: ۲۳۸). از آنجا که در ساخت

قدرت سیاسی پیشا مدرن به سبک ملوک الطوائفی یا ممالک محروسه قوی/ضعیف بودن دولت برحسب کارآمدی در "تأمین امنیت" تعریف می‌شد، توانایی و ناتوانی دولت بر اساس توزیع "ارزش امنیت" تعریف می‌شد. چنانکه آبراهامیان می‌نویسد؛ تا زمانی که شاهان قاجار برای مقابله با خطرات به‌خوبی از قلمروشان دفاع می‌کردند، رهبران قومی چاره‌ای جز خدمت به آن نداشتند ولی اگر در این وظیفه شکست می‌خوردند رهبران مذکور مجاز به سرانیدن ادعاهای نوعی منطقه‌گرایی می‌شدند (آبراهامیان؛ ۱۳۸۳: ۶۱). اختلال در کارکرد امنیت زایی و ایجاد ثبات در دوره قاجار را به تعبیری باید حاصل نوعی بی‌سیاستی دولت در ارتباط با ایالات و اقوام دانست، که ناشی از نفوذ قدرت‌های خارجی و وابستگی دولت قاجارها به آن‌ها بود. به تعبیری مرادوه دولت قاجار با دول غربی در عین اینکه آن‌ها را از اتکا به منابع قدرت ایالات و اقوام در قالب جمع‌آوری سپاه و مالیات بی‌نیاز ساخته بود؛ ایالات را نیز جهت تأمین امنیتشان به خود در پرتو کمک دولت‌های خارجی متکی کرد. این شکل تعاملات با گذشت زمان تا سال‌های وقوع نهضت مشروطه تعامل دولت و اقوام را از نوعی توازن و همکاری به‌نوعی رقابت و تنش سوق دارد. چه‌بسا در این دوره دولت اگر در کارکرد امنیت زایی و ایجاد ثبات موفق می‌بود و خواست مشارکت اقوام در قدرت را در چارچوب اصل انجمن‌های ایالتی نیز می‌پذیرفت رابطه دولت و اقوام از شکل رقابت به همگرایی و توازن بازمی‌گشت، اما با برجسته شدن خوانش اقتدارگرایانه گفتمان مشروطه و نادیده انگاشته شدن مطالبات اقوام در پرتو قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی چنین نشد.

رفتار و تحرکات اجتماعی پس از دوران مشروطه به عنوان یکی از ادوار ایران در قالب خودمختاری‌های نسبی محلی در بلوچستان در قالب حکمرانی

بارکزی‌ها، کردستان در قالب شورش سیمیتقو (سیمکو)، در آذربایجان در قالب حکومت محلی شیخ محمد خیابانی و در شمال کشور حکمرانی جنگلی‌ها به رهبری میرزا کوچک خان را باید ناشی از وجود نوعی نابسامانی سیاسی و اجتماعی در کشور، ضعف ساختارهای انتظام بخش و ضعف امنیت در این مناطق دانست (صالحی‌امیری؛ ۱۳۹۱: ۳۳۴-۳۳۳). نه شکلی از مصادیق مشروعیت‌سازی سرزمینی و هویتی در ساحت‌های تجزیه‌طلبی و ناسیونالیسم قومی مدرن که بر هم زننده الگوی غالب تعامل در ساخت قدرت ملوک‌الطوایفی یعنی توازن و همکاری بین دولت و اقوام بود. به عبارت دیگر باید تحركات مزبور را نوعی شورش اعتراضی در چارچوب ساخت قدرت ملوک‌الطوایفی به تغییر سیاست‌های حاکمیتی دانست. ضعف دولت مرکزی در تأمین امنیت همچون عاملی تسریع‌کننده موجب گرایش به خوداتکایی و خودمختاری محلی در این مناطق گردیده بود.

صرف‌نظر از میزان موفقیت انجمن‌های ایالتی در تنظیم رابطه دولت و اقوام می‌توان آن را از مظاهر اصلی دغدغه‌های رهبران مشروطه در راستای تداوم همکاری دولت و اقوام و تحقق وحدت ملی دانست. زیرا جنبش مشروطیت مطابق مدعای رهبران و صورت حقوقی نظام سیاسی‌اش در پی تحقق وحدت ملی از طریق ایجاد دولت ملی مدرن به سبک اروپایی بود که در آن حاکمیت سیاسی به جامعه و مردم تعلق داشت. جنبش مشروطیت سعی داشت با اصلاح ساختار دولت از طریق قانون اساسی مکتوب و اصول آن همچون قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی با مشارکت آزادانه همه گروه‌های اجتماعی در حیات سیاسی، پروژه وحدت ملی را پیش ببرد (اکبری؛ ۱۳۸۴: ۱۸۳). کما اینکه همین نگرش موجب ایجاد تشکلهای مسلح آزادیخواه توسط اقوام در حمایت از انقلاب همچون،

قیام ستارخان و باقرخان، یا گروه فوج نجات و کمیته نجات پس از انقلاب مشروطه گردید که از مصادیق بارز همگرایی‌های ضد استبدادی اقوام با آرمان‌های نهضت مشروطه است. اگرچه این تشکل‌ها ریشه قومیتی دارند و در آن‌ها رگه‌های ناسیونالیسم قومی دیده می‌شود؛ ولی از آنجا که اعتراض به استبداد و مداخله خارجی باعث ایجاد آن‌ها شده بود، کارکرد این تشکل‌ها در راستای همگرایی سیاسی با ساحت تمدنی ایران و در راستای همکاری دولت و اقوام ارزیابی می‌شود. چنانکه در بیانیه‌های این تشکل‌ها پیوسته بر اینکه آذربایجان جزء لاینفک ایران است تأکید می‌گردید (کاتوزیان؛ ۱۳۹۴). از شواهد دیگر که ماهیت قومیتی تحرکات منطقه آذربایجان به رهبری ستارخان و باقرخان و قیام شیخ محمد خیابانی را نفی می‌کند، بازه زمانی وقوع این رویدادها است. به عنوان مثال درباره بازه زمانی قیام شیخ محمد خیابانی باید گفت، زمانی که احساسات عمومی و ملی ضد قرارداد ۱۹۱۹ برانگیخته شده بود، دموکرات‌های تبریز به رهبری محمد خیابانی در سال ۱۲۹۹ قیام کردند. قطع رابطه با حکومت مرکزی (و ثوق‌الدوله) از اولین اقدامات قیام‌کنندگان بود که در ادامه بر حکومت خودمختار خود نام «آزادیستان» گذاشتند. شعار آذربایجان جزء لاینفک ایران است و همچنین عدم تمایل به پان‌ترکیسم و گسترش زبان ترکی وجه قومیتی و تجزیه‌طلبانه قیام خیابانی را نفی می‌کند (کاتوزیان؛ ۱۳۹۴: ۲۶۶-۲۶۹). چنین گزاره‌هایی را می‌توان به قیام ستارخان و باقرخان و نهضت جنگل به رهبری کوچک‌خان نیز تسری داد.

بعضی از محققان معتقد به استفاده از زبان‌های استعاری و عامیانه در تحریک توده اقوام برای مشارکت در انقلاب می‌باشند. به عنوان نمونه جان فوران در

توصیف ترغیب به مشارکت در انقلاب مشروطه به نقل از بائوسانی می‌نویسد: «حتی گفته‌اند به‌منظور ترغیب عوام اقوام به جنگ در راه مشروطه، به آنان گفته شده مشروطه اسرارآمیز، پیرمردی ضعیف و مقدس و دوست نزدیک شاه است» (فوران؛ ۲۸۰: ۱۳۹۲-۲۷۹). اقوام به گفته لوئیس بک^۱ در بحبوحه انقلاب مشروطه از سر مخالفت و مبارزه یا دوستی و همکاری با دولت (شاه) یا با انقلاب پرداختند. از آن جمله ترکمن‌ها، کردها و شاهسون‌های آذری که محمدعلی شاه به‌منظور باز پس گرفتن تاج و تختش به همکاری آن‌ها متکی بود.

برخی قبایل مانند بختیاری‌ها و به‌ویژه بیشتر آذری‌ها به دفاع از انقلاب مشروطه پرداختند (بک؛ ۵۳۹: ۱۳۷۴). آبراهامیان در توضیح سابقه و پیشرو بودن آذری‌ها نسبت به اقوام دیگر در ایجاد تشکلهای سیاسی در حمایت از انقلاب مشروطه بر نکاتی از قبیل سطح تحصیلات و وجود نخبگان روشنفکر، قوت و سابقه شهرنشینی، ضعف علقه‌ها و روابط عشایری و ایلیاتی، سنت و سابقه فعالیت سیاسی آذری‌ها و درهم‌آمیختگی جمعیتی آذری‌ها و مهم‌تر از همه نزدیکی آذربایجان و تأثر از فرهنگ سیاسی غرب به عنوان دروازه ورود اندیشه‌های تجددگرایانه به ایران، تأکید دارد (آبراهامیان؛ ۱۳۸۳: فصل هشتم). توجه به این موارد تاریخی حاکی از آن است که در رابطه دولت و اقوام چه به عنوان طرفدار شاه یا انقلاب مشروطه سویه‌های توازن و همکاری بر سویه‌های رقابت و منازعه می‌چربد. از این رو اقوام را نمی‌توان صرفاً گروه‌های منزوی، غیرفعال یا دولت‌ناپذیر و در کشمکش مداوم با دولت مفهوم بندی نمود (احمدی؛ ۵۴: ۱۳۸۶).

آنچه به لحاظ سیاسی-اجتماعی باعث می‌گردید که مفهوم اقوام در ایران

دوره مشروطه قاجار بلا موضوع نگردد، همین پیوندهای سیاسی گسترده فرامحلی اقوام با دولت بوده است. حضور سران اقوام در ساخت دولت مرز میان این دو نهاد را مخدوش می کرد و این ناشی از زیرساخت اجتماعی جامعه ایران بود که در اثر مهاجرت اولیه گروه های کوچ رو آریایی به فلات ایران بر ساخت قدرت و نظام سیاسی تأثیر چشمگیری گذاشت (بک؛ ۱۳۷۴: ۵۳۰). از این رو نهادهای دولت و کیفیت حکمرانی بر اقوام تابعی بود از نوع ارتباط و رقابت های متقابل و تضادهای محتمل در دو سوی این رابطه. حاصل این تعامل و رابطه متقابل، شکل گیری ساختار سیاسی و دولتی بوده است که اصولاً بر پایه تناسب قدرت سیاسی بین دولت و قدرت های محلی (اقوام) استوار بوده است. دولت ها در ایران تا سال ۱۲۹۹ در مجموع در یک فرایند تعامل مبتنی بر همکاری با اقوام به سر برده اند.

جدول ۲: مشخصه‌های الگوی تعامل دولت و اقوام در جنبش مشروطه

الگوی سیاست قومی	ظرفیت نهادهای دولت در تصریح حقوق و مطالبات اقوام	ساختار رابطه‌ای بین اقوام و دولت به لحاظ اجماع یا افتراق ارزشی	نوع الگوی رابطه دولت و اقوام
نامشخص و مقطعی به دلیل وابستگی دولت به نیروهای خارجی و موضوعیت نداشتن منابع بسیج قدرت (جمع‌آوری مالیات و سپاه) توسط اقوام در ایالات و تلاش ناموفق دولت‌مردان اصلاح‌گر برای بهبود رابطه دولت و اقوام در جهت تقویت دولت قاجار از طریق سازوکارهای مختلف از جمله تصویب لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی.	نسبتاً پایین به لحاظ تصریح حقوق اقوام در قالب توزیع ارزش امنیت به دلیل گفتمان (ایدئولوژیک) مشروطه و تحولات سیاسی پسا مشروطه (ناامنی و ضعف دولت مرکزی).	در نتیجه وابستگی دولت قاجار به قدرت‌های استعماری و بی‌نیازی از منابع قدرت حکام محلی ساختار رابطه‌ای دولت و اقوام دچار افتراق ارزشی نسبی می‌گردد.	رقابت همراه با همکاری محدود: به دلیل ورود استعمار و وابستگی مالی و امنیتی دولت به آن سازوکارهای جمع‌آوری مالیات و سپاه از اهمیت کمتری برخوردار هستند، هرچند که ناشی از تصویب قانون انجمن‌های ایالتی زمینه‌های رابطه مبتنی بر همکاری محدودی شکل می‌گیرد.

(منبع: یافته‌های پژوهش)

ساخت قدرت و تعامل دولت و اقوام در دوره پهلوی: الگوی دو سو منازعه دولت و اقوام ایرانی

با غلبه ساخت دولت مطلقه پهلوی پروژه معینی برای هویت‌سازی ملی دنبال شد که متعاقب آن ضمن دگرگونی‌هایی که برای هویت ایرانی در معنای تاریخی آن به وجود آورد، رابطه و تعاملات اقوام و دیگر گروه‌های اجتماعی با دولت نیز وارد دوره جدیدی شد؛ زیرا هویت‌سازی ملی دولت مطلقه مدرن پهلوی با خوانش تبدیل امپراتوری چند قومی به دولت واحد و یک قوم، یک زبان، یک فرهنگ و یک قدرت سیاسی، مرتبط بود. از جایگاه تبیین نظری تشکیل دولت مطلقه مدرن به دست سلطنت پهلوی در ایران، این فرایند لاجرم باید از طریق یکپارچگی و نهایتاً حذف مراکز قدرت متعدد [ممالک محروسه ایران] صورت می‌گرفت، در این راستا ایلات و اقوام در صف اول این کارزار و منازعه قرار می‌گرفتند (سینایی؛ ۱۳۹۶: ۱۶۵).

بنیادهای منازعه بین دولت و اقوام در این دوره در وهله نخست محصول سیاست قومی-ایدئولوژیک بود که ریشه در چارچوب‌های مشروعیت ساز ایدئولوژی باستان گرایانه دولت پهلوی داشت. به لحاظ سنخ شناسی^۱ این ایدئولوژی به عنوان پایه مشروعیت ساز دولت مطلقه مدرن پهلوی، باید آن را خوانشی حکومتی از ارزش‌ها و سنت‌های جامعه ایران با استفاده از ابزار قدرت دانست. سکولاریسم و ناسیونالیسم به عنوان دو بعد اصلی این ایدئولوژی قالب‌هایی با اندازه‌های مشخص را پدید می‌آورد و با قرار دادن آن بر پهنه جامعه ایران، بخش‌هایی بیرون از اندازه‌های قالب قرار می‌گرفتند (اکبری؛ ۱۳۸۴: ۲۵۶) و در پروسه هویت‌سازی ملی به عنوان «اغیار» و «غیرخودی» حذف می‌شدند. از

^۱Typology

این رو شکاف‌های هویتی در جامعه ایرانی فعال شد. تمرکزگرایی و ناسیونالیسم باستان‌گرا اقوام را در تقابل با دولت قرار داد و به‌نوعی معارضه جویی یا احیای هویتی در هر سویه این شکاف‌ها به خوانش اصلی تبدیل شد (ایوبی؛ ۱۳۷۷: ۲۶). لذا متأثر از سیاست قومی دولت مطلقه پهلوی به عنوان فرآورده ایدئولوژی باستان‌گرایی اولین اشکال تعامل در معنای منازعه آمیز آن بین دولت و اقوام در این دوران شکل گرفت و منجر به سیاسی شدن گروه‌های قومی به علت - تفاوت‌های ماهوی شد که از بُعد ارزشی با دولت پهلوی داشتند و زمینه چندپارگی جامعه ایران و واگرایی از دولت مزبور را به وجود آوردند.

در بطن الگوی رابطه و تعامل دولت و اقوام در دوره پهلوی، جاذبه همبستگی و هویت قومی در برابر منازعه و خصومت با دولت مرکزی در خلال "بحران هویتی" که دستاورد فرایندهای مدرنیزاسیون و ملت/هویت‌سازی این دوره بود، شکل گرفت. لازمه تشکیل دولت مطلقه مدرن در روایت روشنفکران اقتدارطلب متحد رضاشاه در گام نخست ایجاد وحدت ملی بود که از جهات متعدد موجودیت خود را بیرون از هویت موجود یا پیشا مدرن و سنتی ایران تعریف می‌کرد. در پس این روایت وحدت/ملت‌سازی امنیتی، کنترلی یا تقابلی اصول و مبانی بود که با دولت مطلقه و تداوم آن به‌نوعی انطباق داشت (کچوئیان؛ ۱۳۸۴: ۹۶-۹۱). چنین تلقی راه را بر روند ایجاد وحدت ملی از مسیر عادی مطابق با ارزش‌های دموکراسی بست و مسیری تازه گشود که همان تسریع در پویش تاریخی روند ملت‌سازی از طریق ایجاد دولت مطلقه مدرن بود. این پسینی شدن هویت‌سازی ملی بر دولت‌سازی وقتی در ترکیب با ایدئولوژی باستان‌گرایی متجدد قرار گرفت به ناشکیبایی قومی انجامید، که در آن ایده ملت در قالب تنگ و محدود باستان‌گرایی (پان‌ایرانسم) هر آنچه را که رنگ و

تعلقی از اقوام غیر فارس داشت (بشیریه؛ ۱۳۸۵: ۱۲۳) در ضدیت وحدت ملی و میهن پرستی^۱ تعریف نمود که می‌بایست به صورت قهری با ابزارهای یکدست سازی و همانندسازی با دال‌های ارزشی ناسیونالیسم باستان گرایی متجدد پهلوی انطباق یابد. چنین همانندسازی قطعاً دولت و جامعه را در حوزه اقوام به لحاظ ارزشی در حالت افتراق قرار داد.

بنابراین عناصر سازنده الگوی سیاست قومی دولت مطلقه پهلوی همان ایدئولوژی باستان گرایی متجدد بود که سعی داشت در راستای تمرکز قدرت با ابزار همانندسازی به یکسان سازی اقوام ایرانی در حوزه‌های مختلف بپردازد. اگر ایدئولوژی باستان گرایی پهلوی را منشوری از تجدد^۲ تمرکز و ناسیونالیسم بدانیم، این تمرکز و ناسیونالیسم بود که در خط مشی سیاست قومی پهلوی در قبال مطالبات اقوام برجسته شد. از این رو، سیاست قومی دوره پهلوی در قبال مطالبات مختلف اقوام، بیشتر بر تمرکز و ناسیونالیسم تا تجدد گرایی متکی بود (ماتی؛ ۱۳۸۳: ۱۹۹). در نتیجه سیاست قومی دولت پهلوی در ابعاد مختلف به عنوان فرآورده ایدئولوژی باستان گرایی و در راستای تحقق ناسیونالیسم بیشتر دغدغه‌های امنیتی و تمرکز گرایانه داشته است تا مدرن سازی. ترجمان سیاست قومی امنیتی و تمرکز گرایانه از ابعاد سیاسی، فرهنگی و اقتصادی به ترتیب تمرکز گرایی شدید ساخت قدرت، تضعیف و اضمحلال شاخص‌های فرهنگی و زبانی اقوام و بی‌توجهی به مناطق قومی در توسعه اقتصادی بوده است. به تعبیری می‌توان بی‌اعتبار سازی و برون فکنی مطالبات اقوام در حوزه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی را در مجموع «گویای ساخت بسته قدرت پهلوی در ارتباط با اقوام

^۱Patrotism

^۲Modernity

دانست». در پیشران‌های سلبی مشارکت اقوام در ساختار قدرت پهلوی از یک سو، متأثر از ایدئولوژی -باستان‌گرایانه اقوام به‌نوعی بیگانه‌پنداری می‌شدند. در نتیجه ناهمسانی‌های ارزشی اختلاط و ادغام فرهنگی اقوام در هویت ملی بلا موضوع می‌گردید. از طرف دیگر، به دلیل ساخت دولت مطلقه سیاست سرزمینی سازی دولت در شکل آمرانه آن بر پایه تقسیمات کشوری جدید، عملاً یگانه‌نهاد دمکراتیک برای مشارکت و تعامل اقوام در دولت، یعنی انجمن‌های ایالتی و ولایتی را نیز منتفی می‌ساخت.

تا پیش از این آنچه موجب جذب بیشتر ساکنان ایالات و ولایات پیرامونی کشور می‌شد، تقسیم قدرت در میان مرکز و انجمن‌های ایالتی و ولایتی بود که در قالب ساخت قدرت غیر تمرکز گونه ملوک‌الطوایفی تداوم داشت. پادشاهی پهلوی جهت بازسازی قدرت مطلقه دولت در اولین گام نظام ملوک‌الطوایفی ایران عصر قاجار را که مبتنی بر مشارکت نسبی اقوام در ساخت قدرت بود از بین برد. در این زمینه موفقیت رضاشاه بیشتر مرهون روش او در ترکیب اقدامات - نظامی با اقدامات سیاسی (اداری) بود (تاپر؛ ۱۳۸۳: ۳۵۲). ارتش مدرن و بوروکراسی روبه رشد دولت، ابزارهای اصلی تمرکزگرایی پهلوی بود (احمدی؛ ۱۳۸۶: ۲۱۴). دولت پهلوی با کار بست این ابزارهای نظامی و اداری عملاً ساختار ملوک‌الطوایفی، عصر قاجار را عقیم نمود. چنانکه رضاشاه یکی از اهداف اعلامی خود را این گونه عنوان نمود: «تصمیم نهایی گرفته بودم که ... کاخ و بنیان ملوک‌الطوایفی را از بیخ براندازیم و روسای عشایر را سرکوب نمایم و برای همیشه سر جای خود بنشانیم و در عوض مملکت واحدی و زیر تاج واحدی و امر حاکم واحد و مجرای قانون واحدی به وجود بیاوریم» (اکبری؛ ۱۳۸۴: ۱۸۸-۱۸۷).

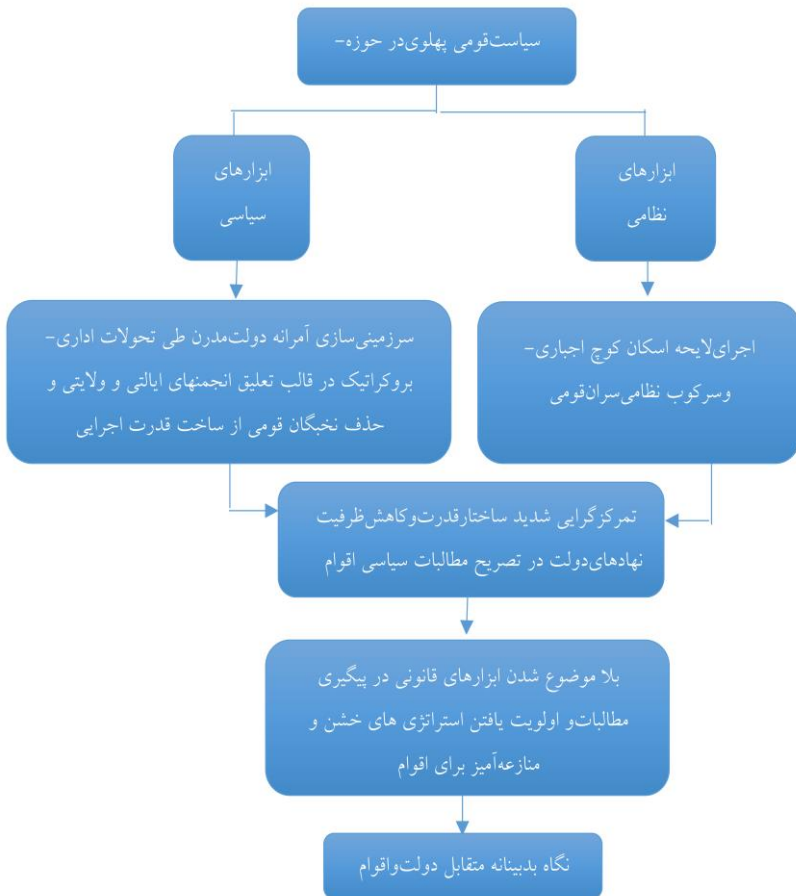
بدین ترتیب در سراسر دهه‌های ۱۹۲۰ تا ۱۹۳۰ هرگونه تلاش برای قدرت‌نمایی در مقابل حکومت مرکزی که معمولاً همسو با کسب قدرت شخصی رهبران اقوام بود با عکس‌العمل شدیدی مواجه می‌شد (کسرای؛ ۸۴: ۱۳۸۴). از سیاست‌های مورد توجه رضاشاه در این ارتباط مصادره زمین‌های سران قبیله‌ای و زندان و تبعید داخلی و ممانعت از مهاجرت آن‌ها از طریق بستن مرزها بود (نیکیتین؛ ۱۳۷۷: ۴۰۸). رضاشاه از قدرت رؤسای بزرگ قبایل کاست. عده‌ای از آن‌ها را کُشت یا به زندان افکند. دوره حکمرانی رضاشاه خاطرات تلخی از کشتار و غارت برای بیشتر سران اقوام ایرانی بجای گذاشت. در دیداری که رضاشاه در سال ۱۳۱۵ / ۱۹۳۶ از کردستان به عمل آورد به تندی به جمعی از آگاه‌های کُرد اخطار کرد که از ورود در سیاست خودداری کنند و به گفته کنسول بریتانیا آن‌ها را با این احساس ترک کرد که «آینده‌ای که ایران به یک نژاد کوه‌نشین و مغرور عرضه می‌کند به نحوی تحمل‌ناپذیر، مبتذل و ملال‌آور است» (مک داول؛ ۱۳۸۳: ۳۸۸). چنین رویه‌هایی در دوره پهلوی دوم البته با گذر از رویکرد آمرانه به اشاعه‌گرایانه تداوم یافت.

با کاربست ابزارهای نظامی و سیاسی در قالب اجرای لایحه اسکان کوچ اجباری و تعلیق قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی با تمرکزگرایی شدیدی که در ساخت مدیریت اجرایی دولت پهلوی به وجود آمد از ظرفیت نهادهای دولت در تصریح مطالبات سیاسی اقوام به شدت کاسته شد. از منظر نظریه ساختار فرصت سیاسی بیش‌ترین پیامد ظرفیت پایین نهادهای دولت در تصریح مطالبات سیاسی اقوام، از میان رفتن فرصت پیگیری مطالبات در چارچوب‌های بوروکراتیک و قانونی و اولویت یافتن بیشتر استراتژی‌های خشن و منازعه‌آمیز برای اقوام ایرانی بوده است. لذا می‌توان نتیجه گرفت، با کاهش ظرفیت نهادهای دولت در تصریح

مطالبات سیاسی اقوام نوعی انگاره برساختی "بدبینانه" در رابطه دولت و اقوام -
شکل گرفت و در سرتاسر حیات سیاسی دوره پهلوی به صورت پایدار و مداوم
باقی ماند.

نمودار ۲: ابعاد و زوایای سیاست قومی پهلوی در حوزه سیاسی از منظر نظریه ساختار

فرصت سیاسی

اگرچه سیاست‌های قومی اعمالی تجددگرایانه پهلوی در عرصه‌های "فرهنگی" و "اقتصادی" نیز با هدف کاهش "قوم‌گرایی نامتوازن" در جهت شکل‌گیری "هویت ملی کلان" تعریف شده بود؛ اما نتایج واژگونه‌ای به بار آورد. در جوامع چند قومی با توجه به دل‌بستگی و تعلق افراد به ارزش‌های هویتی‌شان در تحلیل هر موقعیت رابطه‌ای بین دولت و گروه‌های اجتماعی نمی‌توان از ملاحظات هویتی صرف نظر نمود (نوروال؛ ۱۳۸۸:۹۶).

قانونی بودن حکومت به افزایش مشروعیت آن کمک می‌کند و اکثر مردم فقط به دلیل قانونی بودن حکومت از آن حمایت می‌کنند، اما نوعی دیگر از حمایت وجود دارد که از ارتباط میان گروه‌ها و حکومت‌ها حاصل می‌آید. احزاب و گروه‌های ذی‌نفوذ و نیز مجموعه‌های قومی، یا دینی نقش بارز و عمده‌ای در این زمینه ایفا می‌کنند. حمایتی که به‌وسیله گروه‌های قومی و خرده‌فرهنگ‌ها از حکومت به عمل می‌آید تعیین‌کننده میزان همگرایی سیاسی در یک کشور است (نادرپور؛ ۱۴۷: ۱۳۸۰ و ۱۳۴). تحقق این امر یعنی همگرایی سیاسی دولت و گروه‌های هویتی از جمله اقوام بر پایه دیدگاه نظریه الزام - سیاسی^۱ تابعی است از آزاده و توانایی دولت در پاسداشت ارزش‌های هویتی گروه‌های اجتماعی. پیامد شکل‌دهی ملت از طریق تحمیل یک هویت مشترک بر مردمی که به‌شدت تقسیم شده‌اند (Ottaway; 2002, 16).

واگرایی و عدم الزام سیاسی به دولت است. به تأسی از سیاست دولت - ملت‌سازی؛ دولت پهلوی با اعمال همانندسازی اجباری، با هدف تقلیل و حذف تمایزات، برنامه‌های گسترده‌ای برای زدودن تمایزهای قومی، زبانی، فرهنگی، حتی در حد ترویج پوشش متحدالشکل در سراسر ایران به اجرا درآورد و تلاش

^۱ Political obligation

کرد تا زبان فارسی به طور کامل جایگزین زبان‌های قومی شود و وفاداری‌های قومی و منطقه‌ای جای خود را به وفاداری به یک ملت یکپارچه ایرانی و دولتی که در مرکز مدعی نمایندگی این ملت بود بدهد. وجود و اهمیت سیاست «یکسان‌سازی» در دوران پهلوی آن قدر زیاد بود (صالحی‌امیری؛ ۱۳۹۱: ۴۲۰-۴۱۹). که در عصر نوگرایی و تجدید سازی پهلوی، حاصل از فضای بین‌الذهانی^۱ بسته سیاست‌های فرهنگی همانندسازانه با ابزارهای قهری بسیاری از گروه‌های قومی-هویتی پیوند و الزام به دولت را در تعارض پیوندهای هویتی-قومی خود دیدند و این احساس ایجاد شد که دولت در صدد امحای فرهنگ، هویت و ارزش‌های قومی آن‌ها است (ایوبی؛ ۱۳۷۷: ۲۹).

پیامد اعمال سیاست‌های قومی "فرهنگی" و "اقتصادی" کج‌دار و مریز که ریشه در ایدئولوژی باستان‌گرایانه پهلوی داشت "کانونی شدن ارزش‌ها و مطالبات هویتی در ارزیابی هر نوع عملکرد دولت بود". از منظر نظریه ساختار فرصت سیاسی مسائل ادراکی حاصل از اعمال تحقیرهای ارزشی و تبعیضات اقتصادی علیه اقوام مانع از آن شد که ارتباطات و تحرک مکانی به عنوان پیامد تجدید سازی اقوام را وادارد در مقابل نفوذ بالقوه تباه‌کننده و ویرانگر اقتدار نهادهای دولت پهلوی "هویت قومی‌شان" را به نفع "هویت ملی کلان" که دولت پهلوی آن را ترویج می‌کرد کنار بگذارند. حاصل آنکه اقوام در این دوره، هویت قومی و زبانی خود را شدیداً در تعارض با سیاست‌های دولت دیدند و شکاف بین مرکز و حاشیه و آن هم از نوع هویتی آن در این جامعه پدیدار شد.

قومیت‌ها در این وضعیت بر طبق نظر مانوئل کاستلز^۲ «سنگ‌راهی برای مقاومت

^۱Inter Subjectivity

^۲Manuel Castells

و بقا بر مبنای اصول متفاوت و متضاد با اصول مورد حمایت نهادهای دولت ساختند» (کاستلز؛ ۷۸: ۱۳۸۰)، که همان هویت قومی و بروز آن در شکل حرکت‌های قومی خشونت‌آمیز تجزیه‌طلب و خودمختار خواه در قالب «هویت مقاومت» بود که گروه‌های قومی نوعاً برای دفاع از هویتی که از دیدگاه آنان مورد تعرض واقع شده بود به صحنه سیاست کشانده شدند. از حرکت‌های قومی خشونت‌آمیز تجزیه‌طلب و خودمختار خواه این دوره به طور برجسته باید به بحران آذربایجان و کردستان در سال‌های ۱۳۲۵-۱۳۲۴ و تحركات قومی سال‌های دهه ۳۰ و ۴۰ در بلوچستان و کردستان اشاره کرد. این در حالی بود از آنجا که حرکت تدریجی اما رو به رشد همگرایی ملی ناشی از ادغام اقتصاد شبانی در روابط تولیدی جدید سال‌ها قبل از کودتای ۱۲۹۹ شروع شده بود، اگر به شیوه‌ای صحیح انجام می‌شد می‌توانست موجبات تحکیم و تعمیق وحدت دولت و اقوام در چارچوب سیاست همگرایی ملی را فراهم آورد (سینایی؛ ۲۷۵: ۱۳۹۶).

چنانکه ریچارد تاپر^۱ به نقل از اوژن اوبن^۲ عقیده دارد ایجاد زیرساخت‌هایی مانند گسترش شبکه تلگراف، بهبود وضع جاده‌ها و برنامه‌ریزی برای احداث احتمالی راه آهن در سال‌های آغازین سده بیستم، می‌رفت که هویت‌های قومی و عشایری به نفع آگاهی ملی اهمیت خود را از دست بدهند (تاپر؛ ۳۲۸: ۱۳۸۳). اما خصلت نظامی و فقدان برداشتی صحیح از مساله همگرایی ملی باعث شد دولت پهلوی سیاست منهدم کردن تام و تمام اقوام و محو نمودن کل سبک زندگی آن‌ها را از صفحه روزگار در پیش گیرد.

نتیجه آن شد که پس از استعفای رضاشاه از قدرت مساله اقوام که او

^۱Richard Tapper

^۲Ojen Obne

به هیچ وجه نتوانسته بود آن را حل کند؛ به قول لمبتون «دوباره از پرده بیرون افتاد» (به نقل از صالحی امیری؛ ۱۳۹۱: ۳۳۶). در مجموع از منظر نظریه ساختار فرصت سیاسی ریشه ظهور ادعاهای خودمختاری طلبانه خشن را در تحرکات قومی دوره پهلوی باید در تهدید ارزش‌های هویتی اقوام توسط دولت و ساخت بسته و استبدادی آن جستجو کرد. بی‌اعتمادی متقابل میان اقوام و دولت و نیز تجربه‌های منفی و تأثیربار، مانع از احیای نقش و کارکرد واقعی اقوام در دوران پهلوی در قالب فعالیت‌های هویتی گردید، به شکلی که روند نزولی نقش قومیت‌ها تا آستانه پیروزی انقلاب اسلامی استمرار یافت.

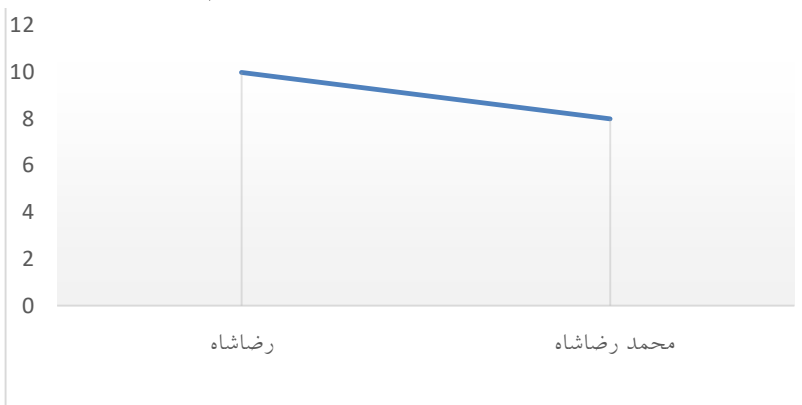
بر مبنای جدول زیر، از آنجا که الگوی سیاست قومی دوره پهلوی در حوزه‌های مختلف (سیاسی، فرهنگی و اقتصادی) تداعی‌گر اشکال تعامل در معنای منازعه آمیز آن بین دولت و اقوام بوده است. با این وجود با مقایسه سیر تحول الگو و ماهیت رابطه دولت و اقوام در دوران رضاشاه و محمدرضاشاه می‌توان استنباط کرد به لحاظ اجرایی با تغییر از فاز "آمرانه" به "اشاعه گرایانه" الگوی سیاست قومی در حوزه‌های مختلف؛ رابطه مبتنی بر منازعه دولت و اقوام در دوره پهلوی‌ها دچار "نوسان" شده است. به این معنا که در مجموع تعامل مبتنی بر منازعه دولت و اقوام در دوره محمدرضاشاه با کاربست رویکردهای اشاعه گرایانه مدیریتی در حوزه‌های مختلف سیاست قومی نسبت به دوره رضاشاه "کمتر" شده است که به صورت نمودار ذیل قابل ترسیم است.

جدول ۳: بررسی مقایسه‌ای سیاست قومی پهلوی‌ها در حوزه‌های مختلف

دوره محمدرضاشاه: رویکرد اشاعه‌گرایانه	دوره رضاشاه: رویکرد آمرانه	
تداوم سیاست سرکوب و خلع سلاح اقوام و سیاست‌های نامطلوب جمعیتی از طریق اسکان، اخراج و جابجایی اجباری اقوام در محدوده جغرافیایی کمتر و به صورت گزینشی و اشاعه گرایانه (شکل‌های نظامی)، تداوم الغای قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی قانون اساسی مشروطه- عدم جایگاه نخبگان قومی در ساختار قدرت محلی و ملی از جمله در انتخاب استانداران و فرمانداران. اعمال سیاست هویج و چماق: مدارا یا مشارکت‌جویی سیاسی اقوام در مواقع ضعف دولت مطلقه و سرکوب و قلع‌وقمع در مواقع اوج قدرت و تداوم گسترش پادگان‌ها و قانون نظام‌وظیفه اجباری (شکل‌های سیاسی-اداری).	عقیم کردن ملوک‌الطوایفی دوره قاجار: با سرکوب نظامی و خلع سلاح اقوام در گام اول و در گام دوم سیاست‌های نامطلوب جمعیتی از طریق اسکان، اخراج و جابجایی اجباری اقوام (شکل-های نظامی)، همانندسازی - ساختاری از طریق سرزمینی - سازی دولت مدرن در قالب تقسیمات استانی به‌جای تقسیم‌های ایالتی قدیم و تغییر نام مناطق قومی، الغای قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی قانون اساسی مشروطه(اصول ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳)- عدم جایگاه نخبگان قومی در ساختار قدرت محلی و ملی- انتخاب استانداران و فرمانداران از بین مقامات امنیتی و نظامی توسط وزارت کشور و دربار- نبود مشارکت سیاسی عمومی- ممنوعیت احزاب و گروه‌های سیاسی (شکل‌های سیاسی یا بوروکراتیک - اداری).	الگوی سیاست قومی در حوزه سیاسی (یا مساله مشارکت اقوام در ساخت قدرت)

دوره محمدرضا شاه: رویکرد اشاعه‌گرایانه	دوره رضاشاه: رویکرد آمرانه	
تداوم اجرای سیاست پوشش متحدالشکل (البته به صورت اشاعه گرایانه) و آموزش اجباری زبان فارسی در عین ممنوعیت تدریس زبان‌های محلی، جلوگیری از انتشار مطبوعات و کتب به زبان اقوام، ایدئولوژی سازی کتب درسی در راستای جامعه‌پذیر کردن اقوام از طریق مبادله ارزشی نابرابر و طرد و بیگانه پنداری اقوام، توسعه نامتوازن امکانات آموزشی.	اجرای سیاست اجباری پوشش متحدالشکل و نابودسازی نشانه‌های هویتی (لباس و کلاه) اقوام، آموزش اجباری زبان فارسی در عین ممنوعیت تدریس زبان‌های محلی، جلوگیری از انتشار مطبوعات و کتب به زبان اقوام، ایدئولوژی سازی کتب درسی در راستای جامعه‌پذیر کردن اقوام از طریق مبادله ارزشی نابرابر و طرد و بیگانه پنداری اقوام، توسعه نامتوازن امکانات آموزشی.	الگوی سیاست قومی در حوزه فرهنگی (پوشش، زبان و آموزش)
تداوم اعمال سیاست تمرکز سازی توسعه در مناطق مرکزی ایران و بی‌توجهی و اعمال تبعیض علیه مناطق حاشیه‌ای- سرمایه‌گذاری اقتصادی در حد روغن‌کاری چرخ‌دنده دستگاه‌های اداری و امنیتی-عدم سرمایه‌گذاری اقتصادی در چارچوب منطقی که انتظارات مردم مناطق قومی را برآورده کند- نابرابری برخورداری از امکانات زندگی شهرنشینی بین مناطق مرکزی و حاشیه‌ای ایران (عدم توسعه و رفاه اجتماعی)، مهاجرت اقوام به مناطق توسعه‌یافته مرکز جهت جستجوی کار با پیامد تقویت هویت قومی در برابر هویت ملی (نفی مفروض نظریه نوسازی مبنی بر تحرک مکانی حاصل از توسعه اقتصادی به نفی هویت قومی)	اعمال سیاست تمرکز سازی توسعه زیرساخت‌های اقتصادی و صنعتی در مناطق مرکزی ایران و بی‌توجهی و اعمال تبعیض علیه مناطق حاشیه‌ای- سرمایه‌گذاری اقتصادی در حد روغن‌کاری چرخ‌دنده دستگاه‌های اداری و امنیتی-عدم سرمایه‌گذاری اقتصادی در چارچوب منطقی که انتظارات مردم مناطق قومی را برآورده کند- نابرابری برخورداری از امکانات زندگی شهرنشینی بین مناطق مرکزی و حاشیه‌ای ایران (عدم توسعه و رفاه اجتماعی)	الگوی سیاست قومی در حوزه اقتصادی سیاست ایوان خالی خانه

نمودار ۳: مقایسه نوسانات رابطه مبتنی بر منازعه دولت و اقوام در دوران پهلوی ها

نتیجه گیری

در ایران سنتی قدرت متمرکزی وجود نداشت، بلکه در آن قدرت های متنوع در عرصه حکمرانی، یکدیگر را در یک منطق و نظم مشخصی متوازن می کرده اند. در برآیند حالات این قدرت های متنوع همواره در یک سیر رابطه متوازن تعدیل - هایی صورت می گرفته که از هژمون شدن و تسلط نهایی یک قدرت بر دیگری جلوگیری می کرد. از تداوم این سیر رابطه بین دولت و اقوام در چارچوب تبادل زمین و منابع بسیج قدرت در قالب جمع آوری لشکر و مالیات نوعی فئودالیسم قبیله ای در ایران تثبیت و بازتولید می شد.

تا پیش از شکل گیری دولت پهلوی بنیادهای منطقی ساخت قدرت - ملوک الطوائفی یعنی تبادل منابع قدرت بین دولت مرکزی و هسته های قدرت محلی و رسمی شدن این سازوکار ذیل تصویب قانون انجمن های ایالتی و ولایتی به عنوان فرآورده انقلاب مشروطه، بالقوه گی های بیشتری از سوی دولتمردان برای پذیرش مطالبه مشارکت اقوام در ساخت قدرت وجود داشت؛ به تبع این ساختار فرصت سیاسی سهم "همکاری" در رابطه دولت و اقوام نسبت به اشکال

"رقابت" و به‌خصوص "منازعه" برجسته‌تر بوده است.

در دوران پهلوی با اولویت یافتن سیاست قومی امنیتی و تمرکزگرایانه به مطالبات اقوام در حوزه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ناشی از بنیادهای منطقی ساخت قدرت برآمده از دولت مطلقه ایدئولوژیک پهلوی بالقوه‌گی‌های کمتری از سوی دولتمردان برای پذیرش مطالبه مشارکت اقوام در ساخت قدرت وجود داشت؛ به تبع این ساختار فرصت سیاسی سهم "منازعه" در رابطه دولت و اقوام نسبت به اشکال "رقابت" و به‌خصوص "همکاری" برجسته‌تر بوده است.

بررسی و مقایسه شاخصه‌های تحركات قومی در دوره مشروطه و پهلوی نشان می‌دهد، در دوران مشروطه تحركات قومی از جنس خودمختاری‌های محلی سنتی بوده که این شکل از خودمختاری خواهی در ساخت قدرت ملوک‌الطوایفی از موضوعیت برخوردار بوده است. به عبارتی تحركات قومی در ممالک محروسه از جنس هویت خواهی قومی مدرن که به دنبال مشروعیت‌سازی ارزشی و سرزمینی بوده‌اند، نیستند. در حالی که در دوران پهلوی تحركات قومی شکلی خشن در قالب خودمختاری خواهی‌های تجزیه‌طلبانه یافته‌اند. در این ارتباط باید از یکسو به نقش و تأثیر ارزش‌های هویتی بر رفتار سیاسی افراد و گروه‌های اجتماعی توجه داشت و از سوی دیگر به ساخت شدیداً استبدادی و خودکامه دولت پهلوی توجه کرد، که مجالی برای بیان و ورود مطالبات اقوام در نظام سیاسی باقی نمی‌گذاشت. به تعبیری به تأسی از گفتمان باستان‌گرایانه متجدد که سیاست قومی پهلوی رنگ بوی ارزشی و ایدئولوژیک گرفته به تبع ساختار فرصت سیاسی عصر پهلوی در مجموع از ماهیتی بسته و غیر دموکراتیک برخوردار بوده است.

پیامد فضای بین‌الذهانی^۱ بسته و ایدئولوژیک ساختار فرصت سیاسی غیر دموکراتیک پهلوی در درک و تصورات نخبگان اقوام نوعی بدبینی بر ساختی^۲ و شکل‌گیری جنبش‌های قومی خودمختاری خواه و تجزیه‌طلب بوده که اساساً از ماهیت ارزشی و هویتی برخوردار بوده‌اند. بر این مبنا اگر سیاست قومی ایدئولوژیک دولت مدرن پهلوی را که ریشه در ناسیونالیسم باستان‌گرایانه داشت مدنظر داشته باشیم؛ که بیشتر مبانی هویتی و ارزشی اقوام را نشانه رفته بود چنین گزاره‌ای می‌تواند موضوعیت داشته باشد که نارضایتی اقوام در مورد رفتار نابرابر با آن‌ها و عدم تحقق خواسته‌هایشان دایر بر حفظ یک هویت ارزشمند، نقش اساسی در شکل دادن و جهت‌دهی به استراتژی اقوام در قالب ناسیونالیسم و جنبش قومی در پیگیری مطالباتشان از دولت و به تبع نوع رابطه دولت و اقوام دارد.

هراندازه دولت در تعریف ناسیونالیسم به مبانی ارزشی و هویتی جامعه توجه بیشتری داشته باشد، وفاداری گروه‌ها نیز از جنبه محلی به جنبه همگانی و ملی بیشتر سوق پیدا می‌کند و برعکس. پس از بیان این مقدمات می‌توان به این نتیجه رسید از دولت مدرن پهلوی به بعد ماهیت سیاست قومی دولت از ابعاد سیاسی، فرهنگی نسبت به بعد اقتصادی بیشترین و اثرگذارترین نقش را در تعیین بخشی به نوع استراتژی جنبش‌های قومی در پیگیری مطالباتشان از دولت و به تبع نوع رابطه دولت و اقوام دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Vahid Sinaee

<https://orcid.org/0000-0003-3985-2449>

Yones Irandegani

<https://orcid.org/0000-0002-5988-3122>

منابع

آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۳). *ایران بین دو انقلاب*، ترجمه احمد گل محمدی و ابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.

آفاری، ژانت (۱۳۷۲)، *سوسیال دموکراسی در انقلاب مشروطه، ایران نامه*، شماره ۳، زمستان ۱۳۷۲.

آلتاجی، نوروال (۱۳۸۸). *سیاست قومیت و هویت در راهنمای جامعه‌شناسی سیاسی*، ج دوم ترجمه محمد خضری و همکاران، تهران، انتشارات: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۶). *ابعاد هویت ایرانی*، مجموعه مقالات از هویت ایرانی به کوشش: زهرا حیاتی، تهران، انتشارات: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.

احمدی، حمید (۱۳۸۸). *بنیادهای هویت ملی ایرانی: چارچوب نظری هویت ملی شهروند محور*، تهران، انتشارات: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

احمدی، حمید (۱۳۸۶). *قومیت و قوم‌گرایی در ایران؛ افسانه و واقعیت*، تهران: نشر نی.

اشرف، احمد (۱۳۸۵). *بحران هویت ملی و هویت قومی در ایران*، مجموعه مقالات؛ ایران: هویت، ملیت، قومیت به کوشش: حمید احمدی، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه انسانی.

اکبری، محمدعلی (۱۳۸۴). *تبارشناسی هویت جدید ایرانی*، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

ایوبی، حجت‌الله (۱۳۷۷) *شکاف‌های قومی و خشونت در پیکارهای سیاسی، مطالعات راهبردی*، پیش شماره اول، بهار ۱۳۷۷.

بشیریه، حسین (۱۳۸۵). *ایدئولوژی سیاسی و هویت اجتماعی در ایران*، مجموعه مقالات: *ایران: هویت، ملیت، قومیت به کوشش حمید احمدی*، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه انسانی.

اسمیت، آنتونی (۱۳۷۷)، منابع قومی ناسیونالیسم، ترجمه: واحد ترجمه، *مطالعات راهبردی*، پیش شماره اول، بهار ۱۳۷۷.

بک، لوئیس (۱۳۷۴)، قبایل و جامعه مدنی، *ایران نامه*، شماره ۵۲، پائیز ۱۳۷۴.
بهشتی، علیرضا، (۱۳۸۰). *بنیادهای نظری سیاست در جوامع چند فرهنگی*، تهران: نشر بقیه.

تاپر، ریچارد (۱۳۸۳). نمونه ایل شاهسون، در *رضاشاه و شکل‌گیری ایران نوین؛ دولت و جامعه در زمان رضاشاه*، به کوشش استفانی کرونین، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: نشر جامی.

توفیق، ابراهیم (۱۳۸۵)، مدرنیسم و شبه پاتریمونیا لیسم: تحلیلی از دولت در عصر پهلوی، *جامعه‌شناسی ایران*، شماره ۱، بهار ۱۳۸۵.

تیلی، چارلز (۱۳۹۴). *رژیم‌ها و چننه‌ها*، ترجمه علی مرشدی زاد، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

خوبروی پاک، محمد (۱۳۸۵). *نخبگان محلی، جهانی‌سازی و رؤیای فدرالیسم*، مجموعه مقالات: *ایران: هویت، ملیت، قومیت به کوشش: حمید احمدی*، تهران: انتشارات مؤسسه تحقیقات و توسعه انسانی.

درکتانیان، غلامرضا (۱۳۸۷)، عوامل شکست و آسیب‌شناسی قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز، *مطالعات تاریخی*، شماره ۲۱، بهار ۱۳۸۷.

دهقان‌نژاد، مرتضی؛ عبد‌الهی، غفار (۱۳۹۰)، علل شکست قیام شیخ محمد خیابانی، - *مطالعات تاریخی*، شماره ۳۴، زمستان ۱۳۹۰.

دیانی، ماریوودلا پورتا، دوناتلا (۱۳۸۳). *مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی*، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: نشر کویر.

رجایی، عبدالمهدی (۱۳۸۵)، از هیئت نظارت تا انجمن های ایالتی؛ نگاهی به چگونگی شکل گیری انجمن های ایالتی و ولایتی در مشروطه، *مجله زمانه*، ۱۳۸۵.

سینائی، وحید (۱۳۹۶). *دولت مطلقه: نظامیان و سیاست در ایران (۱۳۵۷-۱۳۹۹)*، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.

صالحی امیری، سید رضا، (۱۳۹۱). *مدیریت منازعات قومی در ایران*، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات استراتژیک.

فوران، جان (۱۳۹۲). *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران (از صفویه تا سال های پس از انقلاب اسلامی)*. ترجمه احمد تدین، تهران: انتشارات رسا.

کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۹۴). *تضاد دولت و ملت: نظریه تاریخ و سیاست در ایران*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.

کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰). *عصر اطلاعات (قدرت هویت)*، ترجمه حسن چاوشیان و علی پایا، ج ۳، ج ۲ تهران: انتشارات طرح نو.

کچوئیان، حسین (۱۳۸۴). *تطورات گفتمان های هویتی ایران: ایرانی در کشاکش با تجدد و ما بعد تجدد*، تهران: نشر نی.

کسریایی، محمدسالار (۱۳۸۴). *چالش سنت و مدرنیته در ایران (از مشروطه تا ۱۳۲۰)*، تهران: انتشارات روزنه.

لمبتون، آ. ک (۱۳۷۲). *مالک و زارع در ایران*، ترجمه منوچهر امیری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

لیتل، دانیل (۱۳۸۸). *تبیین در علوم اجتماعی*، ترجمه عبدالکریم سروش، تهران: نشر صراط.

ماتی، رودی (۱۳۸۳). *آموزش و پرورش در دوره رضاشاه*، در *رضاشاه و شکل گیری ایران نوین؛ دولت و جامعه در زمان رضاشاه*، به کوشش استفانی کرونین، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: نشر جامی.

مقصودی، مجتبی (۱۳۸۲). *قومیت و نقش آن در تحولات سیاسی سلطنت محمدرضا*

- پهلوی، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- مک داول، دیوید (۱۳۸۳). *تاریخ معاصر کرد*، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران: انتشارات پانید.
- ملازهی، پیرمحمد (۱۳۸۰)، *تحولات سیاسی-ایدئولوژیک در بلوچستان، مطالعات ملی*، شماره ۸، تابستان ۱۳۸۰.
- میسون، تی دیوید (۱۳۷۷)، *قومیت و سیاست*. ترجمه واحد ترجمه، *مطالعات راهبردی*، پیش شماره اول، بهار ۱۳۷۷.
- میگدال، جوئل (۱۳۹۵). *دولت در جامعه*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: نشر کویر.
- نادرپور، بابک (۱۳۸۰)، *خرده فرهنگ ها*، دولت مدرن پهلوی و توسعه یافتگی، *مطالعات ملی*، شماره ۹، پاییز ۱۳۸۰.
- نیکیتین، واسیلی (۱۳۷۷). *کرد و کردستان*، ترجمه محمد قاضی، تهران: نشر درایت.
- ولی، عباس (۱۳۸۰). *ایران پیش از سرمایه داری*، ترجمه حسن شمس آوری، تهران: نشر مرکز.
- های، کالین (۱۳۹۰). *درآمدی انتقادی بر تحلیل سیاسی*، ترجمه احمد گل محمدی، تهران: نی.

References

- Ansell, Amy. E. (2013). *Race and Ethnicity: the Key Concepts*, New York: Routledge.
- Malesevic, Sinisa. (2004). *The Sociology of Ethnicity*. SAGE Publication.
- Ottaway, Marina. (2002). *Nation Bulding. Foreign Policy*. Sep- Oct.
- Mann, Micheal, (1986). *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-State*. Cambridge paperback library.
- Tilly, Charles, (2005). *Identities, Boundaries, and Social Ties*, The

University of Michigan, Paradigm Publishers.

Translated References into English

- Abrahamian, E. (2004). Iran between two revolutions. Translated by: Ahmad Golmohammadi and Ebrahim Fattahi. Tehran; Nay Publishing. [In Persian].
- Ansell, Amy. E. (2013). Race and Ethnicity: The Key Concepts, New Yorke: Routledge.
- Afari, J. (1993), Social Democracy in the Constitutional Revolution, Iran Nameh, No. 3, Winter 1993. PP. 47 – 73. [In Persian].
- Aletta J. N. (2009). The Politics of Ethnicity and Identity in the Companion to Political Sociology, Volume2, Translated by Mohammad Khazri and colleagues, Tehran, Publications: Strategic Studies Research Institute.PP.91-104. [In Persian].
- Azad Aramaki, T. (2007). Dimensions of Iranian Identity, collection of articles on Iranian Identity, edited by: Zahra Hayati, Tehran, Publications: Islamic Culture and Art Research Institute. [In Persian].
- Ahmadi, Hamid (2009). Foundations of Iranian National Identity: Theoretical Framework of Citizen-Centered National Identity, Tehran, Publications: Cultural and Social Studies Research Institute. [In Persian].
- Ahmadi, Hamid, (2007). Ethnicity and Ethnicity in Iran; Myth and Reality, Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Ashraf, Ahmad, (2006). The Crisis of National Identity and Ethnic Identity in Iran, Collection of Articles; Iran: Identity, Nationality, Ethnicity by: Hamid Ahmadi, Tehran: Institute for Human Research and Development.pp.133-170. [In Persian].

- Akbari, Mohammad Ali (2005). Genealogy of the New Iranian Identity, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- Ayubi, Hojatollah (1998), Ethnic Gaps and violence in political struggles, Strategic Studies, free NO. 1, spring 1998.pp. 19 – 38. [In Persian].
- Bashirieh, Hossein, (2006). Political ideology and social identity in Iran, collection of articles: Iran: Identity, nationality, ethnicity, edited by Hamid Ahmadi, Tehran: Institute for Human Research and Development.pp. 115-132. [In Persian].
- Beck, Lewis (1995), Tribes and Civil Society, Iran Nameh, No. 52, Fall 1995. pp. 523- 556.
- Beheshti, Alireza, (2002). Theoretical Foundations of Politics in Multicultural Societies, Tehran: Baqeh Publishing. [In Persian].
- Castells, Manuel (2002). The rise of the network society (The Power of Identity), translated by Hassan Chavushian and Ali Paya, 3 vols., vol. 2 Tehran: Tarh Noe Publications. [In Persian].
- Dostri, Ahmad (2012). The Transformation of State Construction in Premodern Iran. Tehran: Mizan Publishing. [In Persian].
- Darkatian, Gholamreza (2008), Factors of failure and pathology of Sheikh Mohammad Khiabani's uprising in Tabriz, Historical Studies, No. 21, Spring 2008.pp. 81 – 94. [In Persian].
- Dehghan Nejad, Morteza; Abdollahi, Ghaffar (2011), Reasons for the Failure of Sheikh Mohammad Khiabani's Uprising, Historical Studies, No. 34, Winter 2011.pp. 208 – 223. [In Persian].
- Diani, Mario and Della Porta, Donatella (2004). An Introduction to Social Movements, translated by Mohammad Taqi Delforuz, Tehran: Kavir Publishing. [In Persian].

- Hay, Colin, (2011). A Critical Introduction to Political Analysis, translated by Ahmad Golmohammadi, Tehran: Nasher Ney. [In Persian].
- Khobroi Pak, Mohammad (2006). Local Elites, Globalization and the Dream of Federalism, Collection of Articles: Iran: Identity, Nationality, Ethnicity by: Hamid Ahmadi, Tehran: Institute for Human Research and Development Publications.pp. 171 – 188. [In Persian].
- Katouzian, Mohammad Ali (2015). The Conflict between the State and the Nation: Theory of History and Politics in Iran, translated by Alireza Tayyeb, Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Kechoian, Hossein (2005). The Evolutions in Iranian Identity Discourses: Iranians in Conflict with Modernity and Postmodernity, Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Kasraei, Mohammad Salar (2005). The Challenge of Tradition and Modernity in Iran (From the Constitutional Revolution to 1944), Tehran: Rozena Publications. [In Persian].
- Malesevic, Sinisa. (2004). The Sociology of Ethnicity. SAGE Publication
- Rajaei, Abdul Mahdi (2006), From the Supervisory Board to State Associations; A Look at the Formation of Provincial Associations in the Constitutional Era, Zamaneh Magazine, 2006.pp. 53 – 60. [In Persian].
- Sinaee, Vahid (2017). The Absolute State: Military and Politics in Iran (1919-1978), Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad Publications. [In Persian].
- Salehi-Amiri, Seyed Reza, (2012). Management of Ethnic Conflicts in Iran, Tehran: Center for Strategic Studies and Research. [In Persian].

- Smith, Anthony (1998), *The Ethnic Sources of Nationalism*, translated by: Translation Unit, Strategic Studies, free NO. 1, Spring 1998. pp.183-206.
- Tupper, Richard (2004). *The Shahson Clan Example*, in *Reza Shah and the Formation of Modern Iran; State and Society in the Era of Reza Shah*, edited by Stephanie Cronin, translated by Morteza Saqebfar, Tehran: Jami Publishing. [In Persian].
- Tofigh, Ebrahim (2006), *Modernism and Sub -Patrimonialism: An Analysis of the State in the Pahlavi Era*, *Sociology of Iran*, No. 1, Spring 2006. pp.93-124. [In Persian].
- Tilley, Charles, (2015). *Regimes and Repertoires*, translated by Ali Morshedizad, Tehran: Imam Sadeq University Press. [In Persian].
- Tilly, Charles (2005). *Identities, Boundaries, and Social Ties*, The University of Michigan, Paradigm Publishers.
- Foran, Jan (2013). *Fragile Resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the Revolution*. Translated by Ahmad Tadayyon, Tehran: Rasa Publications. [In Persian].
- Lambton, A. K. (1993). *Landlord and Farmer in Iran*, translated by Manouchehr Amiri, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
- Little, Daniel (2009). *Explanation in the Social Sciences*, translated by Abdolkarim Soroush, Tehran: Sirat Publishing. [In Persian].
- Mati, Rudy (2004). *Education in the Reza Shah Era*, In *Reza Shah and the Formation of Modern Iran: State and Society under Reza Shah Era*, edited by Stephanie Cronin, translated by Morteza Saqebfar, Tehran: Jami Publishing. [In Persian].
- Maghsoudi, Mojtaba, (2003). *Ethnicity and its role in the political developments of Mohammad Reza Pahlavi's reign*, Tehran:

- Islamic Revolution Documents Center Publications. [In Persian].
- Mann, Micheal, (1986). The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-State. Cambridge paperback library.
- McDowell, David (2004). Contemporary Kurdish History, translated by Ebrahim Younesi, Tehran: Paniz Publications. [In Persian].
- Mollazehi, Pir Mohammad (2001), Political-Ideological Developments in Balochistan, National Studies, No. 8, Summer 2001. Pp. 90 – 106. [In Persian]
- Mason, T. David (1998), Ethnicity and Politics. Translated by the Translation Unit, Strategic Studies, First Pre-Issue, Spring 1998. Pp. 125 – 152. [In Persian].
- Migdal, Joel (2016). The State in Society, translated by Mohammad Taqi Delforuz, Tehran: Kavir Publishing [In Persian].
- Naderpour, Babak (2001), Subcultures, the Modern Pahlavi State and Development, National Studies, No. 9, Fall 2001. Pp. 133 – 158. [In Persian].
- Nikitin, Vasily, (1377). Kurds and Kurdistan, translated by Mohammad Ghazi, Tehran: Darayat Publication [In Persian]
- Vali, Abbas (2002). Iran before capitalism, translated by Hassan Shams Avari, Tehran: Markaz Publishing. [In Persian].

استناد به این مقاله: سینائی، وحید و ایرندگان، یونس. (۱۴۰۴). بررسی ساخت قدرت و اشکال تعامل دولت و اقوام در ایران؛ دوره سنتی، مشروطه و پهلوی، دولت پژوهی، ۱۱ (۴۴)، ۲۸۹-۳۴۴.

Doi: 10.22054/tssq.2026.74017.1417

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License